

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi
mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Seyidova Aynur Mirağa

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ ___ ” _____ 20__-ci il

_____imza

**“Azərbaycanda sənayenin inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi
mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 “Sənayenin təşkili və idarə edilməsi”

İxtisaslaşma: Müəssisə iqtisadiyyatı

Qrup: 500

Magistrant

Seyidova Aynur Mirağa

_____imza

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Əhmədov Bağış Sabir

_____imza

Proqram rəhbəri

**i.ü.f.d.,b.m Hübətova Suqra
İnqilab**

_____imza

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____imza

BAKI – 2019

Direction to improve the mechanism of state support of industry development in Azerbaijan

Summary

The relevance of research: Currently standing in front of the country's economy one of the most important and crucial issues is to integrate into a globalized international economy effectively and take a special place there. This inevitably requires increasing the regulatory role of the state in this area in order to achieve the solution of existing problems in the country's industry.

Purpose and tasks of the research: Thus, the most important goal of the research is to make suggestions and recommendations for identifying the main directions of the promotion of state support for the industry in modern conditions.

Used research methods: Comparison of research, scientific abstraction, systematic analysis, application-oriented approach, etc. research methods were used. These methods are of the most importance in studying the economic issues of the organization of the industry. They allow to collect specific and empowering economic indicators, analyze the dynamics of economic and social development of the industry, and compare its business results with other economic entities.

Research information base: Data from the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Economy, preliminary reports of the National Bank and other state agencies, and materials of scientific and practical conferences.

Research results: These methods allow for accurate and objective assessment of the effect and impact of separate economic indicators depending on the specific economic situation, as well as its outcome, various probabilities and prediction methods are sought in the preparation of the economic strategy of the organization and its adaptation to the future market conjuncture.

Key words: Industry, State regulation, industrial industry, regulatory model.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ:	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR:	Azərbaycan Respublikası
ARDSK:	Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
MB:	Mərkəzi Bank
NK:	Nazirlər kabineti
İİ:	İnkişaf instutu

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I Fəsil SƏNAYENİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	10
1.1. Sənaye siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri.....	10
1.2. Sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizmi.....	16
1.3. İnkişaf instutlarının sənayenin inkişafda rolu.....	22
II Fəsil ARƏRBAYCANDA SƏNAYENİNİN DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	30
2.1. Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etmə səviyyəsinin təhlili.....	30
2.2. Dövlət sənaye siyasətinin qiymətləndirilməsi.....	37
2.3.Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etməsində inkişaf instutlarının rolunun qiymətləndirilməsi.....	45
III Fəsil SƏNAYENİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	52
3.1. Sənayenin yüksəlişinin perspektiv inkişaf istiqamətləri.....	52
3.2. Sənayenin perspektiv yüksəlişinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi yolları .	63
3.3.Sənayenin sturukrurunun təkmiləşdirilməsinə dair dövlət siyasəti.....	69
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	80
ƏLAVƏLƏR.....	84
Cədvəllərin siyahısı.....	88
Şəkillərin siyahısı.....	89

Giriş

Mövzunun aktuallığı, problemin qoyuluşu. Sənayenin inkişaf etmə istənilən dövlətin iqtisadi yüksəlişinin təmin edilməsi üçün mühüm amillərindən biri hesab olunur. Belə ki, sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi olmaqla, cəmiyyətin ayrı-ayrı tərəflərinin də inkişaf etməsini tələb etməkdir və bu inkişaf yolu səviyyə nöqtəsindən də asılı mümkündürəq da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Son zamanlarda ölkəmizdə həyata keçirilən irimiqyaslı köklü islahatlar sayəsində iqtisadiyyatın ümumi sahələrində olduğu şəkildə eləcə də sənayenin də dirçəlişinə səbəb olmuşdur.

Bugünkü gün dövlət iqtisadiyyatının önündə duran önəmli və əsaslı məsələlərdən biri də qloballaşan beynəlxalq iqtisadiyyatına effektiv şəkildə inteqrasiya olunmaq və orada məxsusi yer tutmaqdır. Bu da ARda indiki şəraitdə dövlət sənayesində hazırda olan problemlərin həllinə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın bu sahəsində ölkənin tənzimləyici rolunun artırılmasını zəruri edir. Ümumi bu məsələlər də magistr dissertasiyası üçün seçilmiş mövzunun aktuallığını göstərir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Belə ki, tədqiqatın ən vacib məqsədi yeni şəraitdə sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması üçün təklif və tövsiyələr verməkdir.

Göstərilən məqsədə uyğun mümkündürəq da tədqiqat işinin birinci fəslinə dair aşağıdakı vəzifələri göstərmək istərdim:

- Sənaye sahələrinin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarını və modellərini öyrənmək;
- Yeni şəraitdə sənayenin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin zərurilliyini araşdırmaq;
- Sənayenin siyasəti və sənayenin inkişaf etmə ında rolunu araşdırmaq;
- AR-da sənayenin yeni vəziyyəti və inkişaf etmə aspektlərini təhlil etmək;

- AR-da sənayenin yüksəlişinin dövlət tənzimlənməsinin hazırda vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;

- Yeni dövrdə dövlət sənaye sahəsinin ərzi üzrə təşkilinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas istiqamətlərini araşdırmaq;

- Sənaye sahələrində investsiya qoyuluşunun dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yollarını araşdırmaq;

- Dövlət sənayesində rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının dövlət tərəfindən Stimullaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən olunması.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları.Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını iqtisad elminin klassiklərinin və aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri, AR-nın müvafiq qanunları, dövlət Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, başqa hüquqi-normativ sənədlər təşkil edəcəkdir.

Disertasiya işində tətbiq ediləcək metodlar. Bu hissədə tədqiqatın modeli, istifadə olunacaq analiz metodu, məlumatların əldə edilməsi üçün lazımlı olan vasitələr (anket, ölçü kriteriyası, tətbiq ediləcək matriallar, istifadə ediləcək proqram təminatı (SPSS, Eview) və.s) və bu vasitələrin açıqlanaraq nəticələrin əldə edilməsində necə kömək edəcəyi bəllidir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi statistik təhlil, elmi abstraksiya, sistemli təhlil, proqram məqsədli yanaşma və s. tədqiqat üsullardan istifadə olunmuşdur.Sənayenin təşkil edilməsinin iqtisadi məsələlərinin öyrənilməsində bu metodlar olduqca böyük önəm kəsb edir.Onlar xüsusi və ümimiləşdirici iqtisadi göstərciləri toplamağa,sənayenin iqtisadi ve sosial inkişaf etmə dinamikasını təhlil etməyə və onun fəaliyyət nəticələrini başqa təsərrüfat tərəfləri ilə müqayisəli təhlil etməyə imkan verir.

Ayrı-ayrı ehtimal ve proqnozlaşdırma metodları sənayenin inkişaf etmə strategiyasının hazırlanmasında ve bunun köməyilə bazarın gələcək konyukturasına uyğunlaşmağa nail olmaqda istifadə edilir.

Tədqiqat işində eləcə də riyazi modeller təsviri qrafika metodlarından

da geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Bu metodlar-konkret iqtisadi vəziyyətdən asılı mümkündürəq da başqa iqtisadi göstəricilərin təsir və əks təsir əlaqələrinin düzgün qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

İstifadə olunacaq tədqiqat metodlarının əsaslandırılması. Sənayenin başlıca hissəsinə təşkil edən müəsisələrdə başqa iqtisadi məsələlərinin təhlil olunmasında statistik müşahidə və müqayisəli təhlil metodları olduqca böyük önəm kəsb edir. Onlar xüsusi və ümümləşdirici iqtisadi göstəriciləri toplamağa, müəsisənin iqtisadi və sosial inkişaf etmə tərəfləri ilə müqayisəli təhlil etmə imkanını yaradırlar.

Müəsisə iqtisadiyyatının nəzəri və tətbiqi məsələlərinin təhlilində riyazi modellər, təsviri qrafika metodlardan da eləcə də geniş şəkildə istifadə olunur.

Bu metodlar – konkret iqtisadi situasiyadan asılı mümkündürəq da başqa iqtisadi göstəricilərin təsir və əks təsir əlaqələrinin düzgün və obyektiv qiymətləndirilməsi-nə imkan yaradır, eləcə də onun nəticələri ayrı-ayrı ehtimal və proqnozlaşdırma metodları müəsisənin təsərrüfat strategyasının hazırlanmasında və bunun köməyilə bazarın gələcək konyukturasına uyğunlaşmağa nail olmaqda istifadə edilir. Göstərilən bu metodlarla yanaşı məlumatların toplanmasında sorğu üsulundan ,ekspert və eksperiment üsullarından geniş şəkildə istifadə olunur.

Tədqiqatın informasiya bazasını. AR Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları, Mərkəzi Bankın və başqa dövlət qurumlarının ilkin hesabatları, elmi-praktik konfransların matrialları təşkil edir.

I Fəsil SƏNAYENİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sənaye siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri

Sənayenin siyasəti dövlətdə iqtisadi yüksəlişin bazasının inkişaf etməsi, yaradılması və keyfiyyət istiqamətindən yeniləşdirilməsi, dövlət iqtisadiyyatının beynəlxalq təsərrüfatına daha da effektiv inteqrasiyaya cəlb olunan rəqabət qabiliyyətinə malik strukturunun formalaşdırılması istəyi ilə dövlətin resurs potensialının iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri daxilində eləcə də sahələr arasında bölgüsünə və təzədən bölgüsünə istiqamətlənmiş kompleks və məqsədəuyğun tədbirlər sistemi şəklində başa düşülür.

Sənaye sahəsinin siyasətinin istifadə edilməsi üçün ilk öncə dövlət iqtisadiyyatının və onun əsas sahələrinin hazırda vəziyyəti tədqiq edilməli, onun inkişaf etmə potensialı dəyərləndirilməli, başqa sahələrin yerli, regional və qlobal beynəlxalq bazarlarda bir-birilə rəqabət üstünlükləri müəyyən edilməli, habelə beynəlxalq dövlətlərin bu sahədəki müvafiq təcrübəsi dərinlən müəyyən etməli və qiymət verilməlidir. Ümumi bunların əsasında siyasətin niyyəti, prinsipləri və vəzifələri, prioritetləri və inkişaf etmə istiqamətləri dəqiqləşdirilməlidir. Sonra istifadə olunmuş siyasətin reallaşdırılması niyyəti ilə müvafiq inkişaf etmə proqramı hazır edilməlidir, eləcə də proqramın yerinə yetirilməsi üçün lazım olan resursların mənbəyi, həcmi, əldə olunması yolları və başqa məsələlər detallandırılır.

Sənaye sahəsinin siyasətinin yerinə yetirilməsi və hazırlaması zamanı xüsusi və ümumi vasitələrdən istifadə olunur, xüsusi vasitələr dedikdə konkret sənaye sferasında idarə olunan alətlər (ölkənin tədarük siyasəti; texnoloji siyasət; amortizasiya siyasətinin; və b.) anlaşılır. Ümumi vasitələrə gəldikdə isə ümumi iqtisadi prosesləri tənzim edən alətlər (pul-kredit siyasəti, vergi siyasəti və s.) daxildir. Sənaye sahəsinin siyasətinin tərkibinə daxil olan ümumi və xüsusi

alətlərin çəkisi dövlətin apardığı siyasətdən aslı mümkündürəq da dəyişdirilə bilər.
(Allahverdiyev H.B,Qafarov K.S,Əhmədov Ə.M, 2007, s.214)

İqtisadi elmi ədəbiyyatlardan sənaye sahəsinin siyasətinin tərkibinə daxil olan ümumi və xüsusi alətlərin çəkisindən asılı bir şəkildə aşağıdakı tip sənaye siyasətlərini fərqləndirirlər:

“Passiv” sənayenin siyasəti – dedikdə xüsusi alətlərdən çox, ümumi alətlərə daha da çox diqqət yetirilir, ən əsasda pul –kredit və iqtisadi siyasətinə. “Passiv” sənayenin siyasəti zamanı nəzəri istiqamətdən qarşıda duran əsas məqsəd sənayenin inkişaf etmə etdirilməsidirsə, artıq praktik istiqamətdən əsas məqsəd isə iqtisadi konstantlığına malik olunmasıdır. Passiv siyasət elə bil, iqtisadi sabitliyi siyasətinin hardasa bir hissəsidir. “Passiv” sənaye siyasətində isə əsas sənaye müəsisə və təşkilatlarının inkişaf etmə arxa plana keçir. Bu zaman xüsusi alətlərdən hardasa demək mümkündür ki, istifadə olunmur.(Hüseynov T.Ə,2005 s.705)

“Aktiv” sənayenin siyasəti – dedikdə həm xüsusi, həm də ümumi alətlərdən istifadə olunur. “Aktiv” sənaye sahəsinin siyasətinin təşkili zamanı xüsusi və ümumi alətlər bir-birini tamamlayaraq irəliləməlidir, yəni ki, istifadə edilən alətlər bir-birinə heç də zid olmamalıdır. Məsələn ölkə tərəfindən aparılan vergi siyasəti sənaye müəsisə və təşkilatlarının inkişaf etməsini ləngidməməli əksinə mümkündürəq da onların inkişaf etməsini stimullaşdırmalıdır. Buna görə də ARmızın ümumi iqtisadi inkişaf etmə strategiyası işlənilib hazır olunarkən reallaşdırılan siyasətlərin (tədbirlər kompleksinin) bir-birinə uyğunlaşdırılması vacibdir. Biri başqaini tamamlayan dövlət siyasətlərinin yürüdülməsi iqtisadi yüksəlişin hərəkətverici qüvvəsi ola bilər. Bu günlərdə AR-da sənaye istehsalın yüksəltməsi üçün məhz elə “aktiv” sənayenin siyasəti işlənilib hazır edilməlidir.(Hüseynov T.Ə,2005 s.705)

Sənayenin siyasəti hazır olunarkən aşağıda qeyd edilmiş prinsiplərə riayət olunması məqsədəuyğun hesab olunur:

1. Sənaye mühitində hər bir sahənin yeni vəziyyəti və sahənin ümumi iqtisadi inkişaf etmə da tutduğu yeri nəzərə tutulmalıdır. Sənaye-ayrı-ayrı sahələrin

birgə vəhdətidir. Bu sahələrin oxşar tərəflərinin olmasına heçdə baxmayaraq hər bir sahənin özünəməxsus xarakterik cəhətləri var.

2. Sənayenin siyasəti hazır edilərkən hər bir sahənin inkişaf olunması məqsədilə ayrıca siyasət işlənilib hazır olunmalıdır. Ayrı-ayrı sahələrin inkişaf olması məqsədil nəzərdə tutulmuş olan tədbirlər bir-birin tamamlamalıdır. Sənayenin siyasəti başqa sahələrin inkişaf etmə siyasətini sintezi şəklində təsəvvür edilməlidir. Bundan əlavə ayrı-ayrı inkişaf etməsi üçün hazırlanmış tədbirlər sistemi bir-birini tamam olunmalıdır. Belə ki, energetika sənayesində aparılan qiymət siyasəti bu sahənin iqtisadi vəziyyətini pisləşdirirsə başqa tərəfdən bu siyasət istehlakçıların marağına uyğundur. İstifadə edilən siyasət bir sahənin maraqlarına uyğun başqa sahənin maraqlarına ziddirsə belə siyasət qeyri neytral siyasət adlanır. Qeyrineytral siyasət aşağıdakıları misal göstərmək mümkündür: vergi və gömrük siyasəti, sərt iqtisadi siyasəti məzənnə siyasəti və s. Beləliklə sənayenin siyasəti hazır edilərkən həm sahə həm də sahələrarası “gəlir xərc” təhlili aparılmalıdır. Yeni dövrdə AR-da aparılan siyasət yalnız energetika kompleksinin inkişaf etməsini stimullaşdırır.

3. Sənayenin siyasəti hazır edilərkən onun yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi ağırlığın effektiv bölgüsü. Dövlətin tərəfindən irəli sürülən sənaye siyasətində hər bir sənaye sahəsinin inkişaf etmə istiqamətləri dəqiq əks etdirilməlidir. Sənayenin siyasətində qarşıya qoyulan ali məqsədlərə nail olmaq üçün ayrı-ayrı nazirlik dövlət orqanları və başqa təsərrüfat tərəfləri qarşısına konkret vəzifələr qoyulmalıdır. Konkret vəzifələri yerinə yetirmək üçün nazirlik, dövlət orqanları və başqa təsərrüfat orqanlarının effektiv işini təmin etmək məqsədi ilə əlaqələndirici orqan olmalıdır. Bu orqan sənaye sahəsinin siyasətinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqəli tam məsuliyyət daşımaqla yanaşı siyasətin həyata keçirilməsində məsuliyyəti olan başqa orqanların işinə nəzarət hüququn əldə edir. Bundan əlavə orqan sənaye sahəsinin siyasətinin yerinə yetirilməsi üçün iqtisadi ağırlığın başqa orqanlar arasında məsuliyyət çərçivəsində bölgüsündə həyata keçirilməlidir.

4. Qloballaşmanın effektivliyinin nəzərə alınması zərurilliyi. Bəllidir ki, yeni dövrdə beynəlxalq səviyyədə qloballaşma məsələləri ön plana çəkilir. Bununla əlaqədar AR-da istehsal olunan sənaye məhsulun beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmək məqsədi ilə qloballaşma məsələlərinə nəzər yetirmək vacibdir. İlk mümkündürəq beynəlxalq aləmdə dövlətlərin ixtisaslaşma səviyyəsi və konkret regionlarda satılacaq sənaye məhsulunun xammal bazasının səviyyəsi analiz edilməlidir. Bu baxımdan sənayenin siyasəti işlənilib hazır edilərkən beynəlxalq bazarlar çıxarılacaq sənaye məhsulunun prespektivliyini qiymətləndirmək üçün bu məsələlərə mütləq fikir verilməlidir.

5. Sənayenin siyasəti inkişaf etmə strateji məqsədlərinə nail olmaq istiqamətində olmalıdır. Bu prinsipi məqsədi ondan ibarətdir ki sənayenin siyasəti ümumi iqtisadi inkişaf etmə strategiyasına uyğun olmalıdır. Yeni inkişaf etmənin strateji məqsədlərinə nail olmaq məqsədil sənaye sənayenin siyasəti ölkənin əlində bir bıçaq (aləti) olmalıdır.

Başqa dövlətlərin təcrübələri və onların ayrı-ayrı zamanlarda həyata keçirdikləri fərqli siyasətlərin tədqiqi əsasında sənaye sahəsinin siyasətinin 3 model növünü fərqləndirmək mümkündür (Норт Д., 2007. s.354):

1. İxracıönümlü sənayenin siyasəti modeli
2. İdxal əvəzləmə modeli
3. İnnovasiya modeli.

İxracıönümlü sənayenin siyasəti modelində ixrac üçün nəzərdə tutulan məhsullar istehsalını hətərəfli həvəsləndirilməsi tədbirləri üstünlük təşkil edir. İxracıönümlü rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişaf etmə ı və dəstəklənməsi sənaye siyasətində başlıca istiqamət olur. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, güclü rəqabət qabiliyyətli sahələrin inkişaf etmə ı yolu ilə, bir tərəfdən, dövlət beynəlxalq təsərrüfatına inteqrasiya olunur, beynəlxalq bazarlarına və texnologiyalara çıxış əldə edir, başqa tərəfdən isə, multiplikativ effekt hesabına başqa sahələrin inkişaf etmə ı üçün şərait yaranır. İxracıönümlü

sənayenin siyasəti modelini uğurla həyata keçərən dövlətlər sırasına Yaponiyanı, Cənubi Koreyanı, Çillini, Malaziyanı Sinqapur, Tailandı və s. əlavə etmək mümkündür. Venesuela və Meksika isə bu modeli tətbiq etsələr də uğur qazana bilmədilər (Arrow. 2014. P.554).

İdxal prosesini əvəzləmə modeli yerli istehsalın inkişaf etməsi əsasında daxili bazarın tələblərinin təmin edilməsi strategiyasını göstərir. Bu model proteksionist (himayəçilik) siyasətinin yeridilməsini və yerli valyutanın kursunun sabit saxlanmasını nəzərdə tutur. Bu model tədiyə balansının strukturunu yaxşılaşdırmağa, daxili tələbin ödənilməsini və məşğuluğu təmin etməyə imkan verir. Çin və Şimali Koreya ötən əsrin 80-ci illərində bu modelə üstünlük vermişdir (Карлов. Б 2016 ,s.267).

Innovasiya modelinin tətbiqi zamanı dövlətin iqtisadi inkişaf etməsi yüksək texnologiyalı və kapitaltutumlu istehsallar əsasında texnoloji və ictimai inkişaf etmənin ən yeni meyllərinə söykənir. Sənayenin siyasətinin innovasiya modeli dövlətin elmi-texniki potensialının inkişaf etməsinə onun beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinin artmasına imkan verir; təhsilin inkişaf etməsini stimullaşdırır və daxili tələbin ödənilməsini təmin edir; iqtisadiyyatı yüksək əlavə dəyərli məhsullar istehsalına istiqamətləndirir və s. Bu model ABŞ, Yaponiyada və Cənubi Koreyada uğurla tətbiq olunmuşdur. Sənaye struktur siyasəti (Солнцеv O.,2010 s.189).

Sənaye-struktur siyasəti bir-biri ilə sıx əlaqəli və bir-birini qarşılıqlı tamamlayan makroiqtisadi, sahə, texnoloji regional və beynəlxalq xarakterli tədbirləri əhatə edir. Sənaye struktur siyasəti ümumi iqtisadi islahatlar proqramının üzvü tərkib hissəsi olmalıdır.

Sənaye-struktur siyasəti bir-biri ilə sıx əlaqəli və bir-birini qarşılıqlı tamamlayan makroiqtisadi, sahə, texnoloji, regional və beynəlxalq xarakterli tədbirləri əhatə edir. Sənaye-struktur siyasəti ümumi iqtisadi islahatlar proqramının üzvü tərkib hissəsi olmalıdır. (Солнцеv O.,2010 s.189).

Sənaye-struktur siyasətinin iki tipi fərqləndirilir: ümumi-sistemli və seçmə.

Ümumi-sistemli sənaye siyasəti. İstehsalın inkişaf etmə inə əlverişli şəraiti təmin edən ümumi şərtlərin yaradılmasına istiqamətləndirilir. Belə tədbirlər hamı üçün ümumi olan iqtisadi, institusibunal, təşkilati və hüquqi mühit formalaşdıraraq ümumi bazar tərəflərinə eyni təsir göstərir.

Ümumi-sistemli sənaye sahəsinin siyasətinin istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Sənaye mühitində pozitiv struktur dəyişiklərinin baş verməsi üçün qanunverici və institusibunal şəraitin formalaşdırılması:

2. Effektiv beynəlxalq və regional inteqrasiya siyasəti:

3. Yerli istehsal məhsulları bazarının genişləndirilib böyüdülməsi:

4. Dövlət infrastruktur siyasəti:

5. Təbii inhisarlar üzərində aparılan islahatları, eləcə də haqsız rəqabətin və inhisar fəaliyyətinin qarşısının alınması və azad (sərbəst) rəqabətin inkişaf etmə

6. Ətraf-ələmin mühafizə olunması və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s.

Seçmə sənayenin siyasəti bazar tərəflərinin müəyyən qruplarına (ayrı-ayrı istehsal növlərinə və sahələrə, regional və s.) məqsədəuyğun şəkildə təsiri nəzərdə tutur. Bu tip siyasət eləcə də mikroiqtisadi xarakter daşıyır. Belə siyasət də dövlət in idarə olunan və tənzimləyici fəaliyyəti, real sektora qarşı münasibətdə onun fəal müdaxiləsi artıq daha da qabarıq nəzərə çarpır. Ümumi bunlarla belə, istehsalın seçmə qaydasında dəstəklənməsi təkcə o halda daha da çox effektiv olur ki, bazar tərəflərinin fəaliyyəti üçün normal infrastruktur, makroiqtisadi və hüquqi mühitin formalaşdırılmasına olan labüd tələblər mümkün şəkildə maksimum dərəcədə yerinə yetirilmiş olsun. Əgər ki, belə şərait təşkil olunmayıbsa, bu zaman seçmə sənayenin siyasəti çoxlu hallarda gözlənilməyən nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Ölkəmizdə yürüdülcək sənaye sahəsinin siyasətinin əsas istiqamətlərindən bir də texniki və texnoloji siyasətin reallaşdırılmasıdır. Hal-hazırkı dövüdə AR-da hazırda olan istehsal fondlarının olduqca böyük hisəsi mənəvi və fiziki istiqamətdən köhnəlmişdir. Məhz bununla əlaqədar mümkündürə da texnoloji və texniki siyasətin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu gün bu siyasəti həyata keçirmək üçün külli miqdarda iqtisadi vəsaiti lazımdır. ARda sənaye müəsisələrinin hazırda

vəsaitlərinin texniki baxımdan yeniləşdirilməsi niyyəti ilə mərhələli sistemdən istifadə oluna bilər. Bu sistemin əsl mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ilkin mümkündürəq da istehsal vəsitələri istehsalı sahəsi reallaşdıran müəsisələrdə vacib avadanlıqlar modernləşdirilir. İqtisadi mənbəyi şəklində neftdən əldə olunan gəlir, xarici investsiyalar və başqa daxili mənbələrdən istifadə edilən bilər sonrakı etaplarda isə zəncirvari bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sənaye müəsisə və təşkilatlarda texnoloji və texniki yeniləşmə aparılır.

Texnoloji və texniki siyasət sənaye sahəsinin siyasətinin ən önəmli komponentlərindən biridir. Buna görə də sənayenin siyasəti hazır olunarkən bu problem daha da dərinləndən təhlil edilməli, AR sənayesində əsas fondların texniki səviyyəsi texnoloji proseslərin beynəlxalq bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsular istehsal etmək imkanları məhz nəzərə alınmalıdır.

1.2. Sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizmi

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və strukturunun təkmiləşdirilməsi istiqamətindən sənayenin inkişaf etməsi ölkəmizdə aparılan iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Sənayeləşmə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də əhalinin məşğuluğu, gəlir səviyyəsi, urbanizasiya, ixtisaslı işçi qüvvəsi, araşdırma və tədqiqat şəklində bir sıra sosial, elmi və mədəni aspektlər istiqamətindən əhəmiyyətlidir.

Beynəlxalqda ilk dəfə Bakıda 1848-ci ildə neftin sənaye üsulu ilə hasilatı AR-da sənayeləşmənin başlanğıcı hesab olunur. XIX əsrin ikinci yarısında neft hasilatının əhəmiyyətli dərəcədə artması sənayeləşmə prosesinə təkan vermiş, bu da öz növbəsində ARda neftlə əlaqəli infrastrukturun və sənaye sahələrinin yaranması ilə nəticələnmişdir. XX əsrin ortalarından etibarən sənayeləşmə prosesi regionlara nüfuz etmiş və yeni sənaye şəhərlərinin əsası qoyulmuşdur (Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M 2007, s.214)

AR-da ötən əsrin 70-80-ci illərində baş vermiş geniş şəkildə sənayeləşmə ümumyerli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə sənayenin inkişaf

etmə na irihəcmli vəsaitlər yönəldilmiş, itifaqmiqyaslı bir sıra iri sənaye müəsisələri qurulmuş, dövlət üçün ənənəvi olmayan yeni sənaye sahələri yaradılmış, sənayenin diversifikasiyası sürətlənmişdir. Bununla yanaşı, sənayenin kadr potensialının gücləndirilməsi niyyəti ilə Sovet İttifaqının qabaqcıl ali təhsilmüəsisələrinə kütləvi şəkildə tələbələrin göndərilməsi praktikası geniş şəkildə vüsət almışdır.

2004-cü ildən etibarən AR-da sənayeləşmə templəri yüksəlmiş, sənayenin regionun strukturunun təkmiləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri şəkildə müəyyən olunmuş, sənaye istehsalı sahəsi üçün həyati önəm kəsb edən enerji təminatı məsələlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş AR təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya çevrilmiş, sənayenin infrastruktur təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. Ötən dövrdə infrastruktur layihələri ilə yanaşı, dövlət investsiyaları bir sıra istehsal təyinatlı layihələrə yönəldilmiş, ölkəmizdə əlverişli biznes investsiya mühiti yaradılmış, özəl sektor tərəfindən icra edilən layihələrin güzəştli şərtlərlə dövlət tərəfindən iqtisadi ləşdirilməsi və zərurət yarandığı halda ölkənin bu layihələrdə pay iştirakı təmin edilmişdir. (Abbasov İbad, Əliyev Təbriz, 2017. S.530).

Görülən işlər nəticəsində sənaye yeni inkişaf etmə mərhələsinə qədəm qoymuş, bu mərhələnin başlanğıcı mümkündürəq da ARnda 2014-cü il “Sənaye il”i elan edilmişdir. Sənayeləşmənin yeni mərhələsində hazırda potensialdan daha da effektiv istifadə etməklə ARın regionda güclü sənaye mərkəzinə çevrilməsini təmin etmək niyyəti ilə “AR 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf etmə Konsepsiyasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmaqla, “ARnda sənayenin inkişaf etmə na dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (bundan sonra - Dövlət Proqramı) hazırlanmışdır (Abbasov İbad, Əliyev Təbriz, 2017. S.530)

İstehsalın fraqmentləşməsini şərtləndirən əsas amillər ucuz işçi qüvvəsi, beynəlxalq ticarət dəhlizlərinə yaxınlıq, müəyyən regionların bir sıra sənaye sahələri üzrə ixtisaslaşması və inkişaf etmə etmiş dövlətlərdə ətraf mühitin qorunmasına tələblərin artmasıdır. İstehsal zəncirinin

mürəkkəbləşməsinin başqa aspekti yarımfabrikat ticarətinin genişlənməsidir. İstehsal zəncirlərinin qloballaşması ilə bağlı son dövrlərdə hazırda olan yanaşma ondan ibarət idi ki, inkişaf etməmiş dövlətlər yüksək dəyər yaradan fəaliyyət növlərini özlərində saxlayaraq, əməktutumlu fəaliyyətləri inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlərə köçürülür. Lakin son illərdə bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, sənayenin qlobal resturukturizasiyası nəticəsində elmi araşdırma, lahiyələndirmə, məhsul dizaynı və başqa yüksək əlavə dəyər yaradan fəaliyyətlər də inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlərə köçürülür. BMT-nin Sənayenin İnkişaf etməsi Təşkilatı tərəfindən aparılan tədqiqatlara əlavə yüksək əlavə dəyər yaradan iş və xidmətlərin inkişaf etmə etməmiş dövlətlərdən inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlərə köçürülməsi tendensiyası yaxın illərdə inkişaf etmə etməmiş dövlətlər üçün əsas, inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlər üçün isə fürsət mümkündürə da qalacaqdır.

Hazırda sənaye mühitində hazırda olan çağırışlar fonunda beynəlxalq bazarlarda qeyri-müəyyənliyin artması istər inkişaf etmə etməmiş, istərsə də inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlərin dövlət lərini iqtisadi tənzimləmə fəaliyyətini artırmağa sövq edir. Beynəlxalq təcrübəsində sənayenin inkişaf etmə 1 dörd əsas istiqamət üzrə təşviq edilir. Bu istiqamətlərə ölkələrin tarif, fiskal imtiyazlar və ya subsidiyalar vasitəsilə tənzimləyici qismində, kredit bazarına təsir göstərərək dövlət və özəl resursları sənaye lahiyələrinə yönəldən iqtisadi tənzimləyicisi qismində, iqtisadi aktivlikdə birbaşa iştirak edən istehsalçı qismində və dövlət satınalmaları vasitəsilə strateji sənaye sahələrinə bazarı təmin edən istehlakçı qismində fəaliyyətləri daxildir. Qeyd olunan dəstək tədbirləri içərisində texnologiyaların transferi və innovasiyaların təşviqi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çoxlu dövlətlərdə həyata keçirilən innovasiyaların təşviqi üzrə siyasətləri dövlətlərin inkişaf etmə səviyyəsi və tədqiqat potensialına uyğun mümkündürə da 4 qrupa bölmək mümkündür: texnologiyaların transferi, daxili texnoloji potensialın artırılması, kiçik və orta müəsisələrin innovasiya yönümlülüğünün gücləndirilməsi, yüksək və orta texnologiya üzrə yeni şirkətlərin (“start-up”lar inkişaf etmə (Prof.Dr.Osman Nuri Aras,Dr. Süleymanov Elçin, 2016, s.267).

Sənayeləşmə sahəsində beynəlxalq təcrübəsini öyrənmək istiqamətindən XX əsrin ikinci yarısında inkişaf etmə etməkdə olan dövlətlərdə həyata keçirilmiş sənayenin inkişaf etmə 1 siyasətləri xüsusi önəm kəsb edir. Bu dövlətlərdə həyata keçirilmiş sənayenin inkişaf etmə 1 siyasətləri iki modelə əsaslanır. Bunlar xarici bazarlara yönəlmiş Asiya və idxal prosesini əvəzləyici Latın Amerikasını modelləridirlər. İxrac modelinə əsaslanan bir sıra Asiya dövlətlərində yüksək iqtisadi artım müşahidə olunmuş, qısa vaxt kəsiyində şaxələnmiş sənaye infrastrukturunu qurulmuşdur. Sənayeləşmə ölkənin fəal müdaxiləsi ilə başlamış, ötən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq iqtisadi liberallaşma, sərt fiskal tənzimləmə, dövlətsubsidiyalarının azaldılması özəlləşdirmə, xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi siyasətləri gündəmə gəlmiş, bu istiqamətlərdə hökumətlər irimiqyaslı islahatlara başlamışlar.

Həmin dövlətlərdə sənayeləşmə mərhələlərində əmək tutumlu və texnoloji istiqamətdən nisbətən daha da sadə sənaye məhsullarının ixracını daha da çox kapital və bilik tələb edən sənaye sahələrinin qurulması əvəz etmiş ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən sənaye istehsalı sahəsi yalnız ixracın yox, həm də daxili tələbatın ödənilməsi vasitəsi ilə genişlənməyə başlamışdır. İxrac modelinə əsaslanan dövlətlərdə metallurgiya, avtomobil istehsalı, maşınqayırma, gəmiqayırma elektrik avadanlıqlarının istehsalı, elektronika şəklində sahələrdə ixtisaslaşma dərinləşdikcə və hər növbəti sahənin texnoloji çətinliyi artdıqca insan kapitalının təşviqi istiqamətində ölkələrin səyləri güclənmişdir.

Beynəlxalq təcrübəsindən də göründüyü kimi, sənayenin inkişaf etməsi üçün başlıca şərt makroiqtisadi konstantlığın qorunması və əlverişli biznes investsiya mühitinin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, sənayenin inkişaf etməsi daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq idxal əvəzləyici yanaşmadan ixracyönümlü istehsal modelinə keçidi tələb edir. Bunun bir səbəbi kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsal həcmi üçün maya dəyəri xərclərinin azaldılmasına imkan verməməsi başqa səbəbi isə daxili tələbatda uzun vaxt yüksək artım tempinin təmin olunmasının mümkün olmamasından

ibarətdir. Dövlətin daxili tələbat və yüksək artım potensialına malik ixrac imkanları növbəti illərdə sənaye istehsalının strukturuunun təkmiləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Sənayenin diversifikasiyası bir sıra ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı, ənənəvi olmayan, yeni istehsal sahələrinin qurulmasını tələb edir.

İlk növbədə yerli xammala əsaslanan rəqabətqabiliyyətli ağır sənaye istehsalının genişlənməsi zəruridir. Son zamanlarda ölkəmizdə yerli xammal hesabına daxili tələbatı ödəyəcək həcmdə sement istehsal gücləri qurulmuşdur.

Dövlət Proqramının əhatə etdiyi dövr kəsiyində metallurgiya, neft-qaz emalı, neft-kimya və kimya sahələrində yeni tələblərə uyğun yeni istehsal güclərinin qurulması zəruridir. Xüsusilə, metallurgiya və neft-kimya sahələrində baza məhsullarının istehsalı sahəsi son məhsul istehsal edən çoxlu sayda müəsisələrin yaradılmasına təkan verəcəkdir. Bununla yanaşı, metallurgiyanın inkişaf etmə yeni qurulmuş gəmi istehsalı sahəsinin xammal təchizatını yaxşılaşdıracaq, rəqabət qabiliyyətini yüksəldəcək, maşınqayırmanın inkişaf etməsi üçün sağlam zəmin yaradacaqdır. Dövlət Proqramının icra vaxtında maşınqayırma, xüsusən, neft maşınqayırması sənaye sahəsinin inkişaf etmə diqqət mərkəzində saxlanılmalı, bu sahədə istehsal olunan mal və avadanlıqların daxili tələbatın ödənilməsində payının artırılması istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Sənaye üçün baza məhsulları istehsal edən ağır sənaye müəsisələrinin qurulmasına zərurət yarandıqda ölkənin yaxından iştirakı təmin edilməli, baza məhsullarından yarımfabrikat və son məhsul istehsalının isə özəl sektor tərəfindən icrası təmin edilməlidir. AR-da emal sənaye sahəsinin başqa sahələrində yeni istehsal güclərinin yaradılması üçün geniş şəkildə imkanlar vardır.

Son illər ölkəmizdə eləcə də yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, mebel sənayesi, tikinti materiallarının istehsalı sahələrində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi ilə rəqabətqabiliyyətli çoxlu sayda müəsisələr qurulmuşdur. Bu sahələrdə istehsal həcmələrinin genişləndirilməsi ilə yanaşı başqa sahələrdə, o cümlədən kimya, metallurgiya, maşın və avadanlıq istehsalı, alternativ enerji qurğu və

avadanlıqlarının istehsalı, müdafiə sənayesi sahələrində yeni emal müəsisələrinin yaradılması tədbirləri davam etdirilməlidir. Yeni sənaye müəsisələrinin yaradılması zamanı yüksək ekoloji tələblərə cavab verən, enerjiyə qənaət edən texnologiyaların istifadəsi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Dövlət Proqramının icra vaxtında yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə yeni istehsal sahələrinin fəaliyyətə başlaması da prioritetlər sırasındadır. Bu baxımdan elektron avadanlıqların istehsalının genişləndirilməsi və əczaçılıq məhsullarının istehsalının qurulması imkanları nəzərdən keçirilməlidir. Yüksək texnologiyalı istehsal olduqca böyük həcmdə araşdırma və inkişaf etmə etdirmə fəaliyyəti tələb etdiyi üçün bu sahədə prioritetlərin bir neçə konkret sahə ilə məhdudlaşdırılması məqsədəuyğundur.

Sənaye sahəsinin siyasətinin əsas məqsədlərindən biri də sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönləndirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi niyyəti ilə enerji tariflərinin tənzim edilməsində çeviklik artırılmalı, çevik tarif siyasəti əlverişli vergi və gömrük rejimi və çevik məzənnə siyasəti ilə müşayiət edilməlidir. Sənaye müəsisələrinin quruluş xərclərinin azaldılması, sənaye zbunalarından xüsusi iqtisadi zona, sənaye parkı və sənaye məhəllələri) kənarında yerləşən sənaye lahiyələrinin müəsisədən kənar infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması, bu məqsədlə dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilən infrastruktur lahiyələrinin özəl sektorun investsiyaları ilə əlaqələndirilməsi mexanizmi qurulmalıdır.

1.3. İnkişaf institutlarının sənayenin inkişaf etməsində rolu

İnkişaf instutu (İİ) dedikdə, adətən inkişaf etməsi və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün iqtisadi, əmək və intellektual resursların akkumulyasiyası və yenidən paylaşdırılmasını həyata keçirən iqtisadi və yaxud qeyri-iqtisadi təşkilatı başa düşülür (ИНОЗЕМЦЕВ В.Л. 2010, s.264).

İnkişaf institutu yüksək keyfiyyəti ilə səciyyələnən eləcə də strateji əhəmiyyətli investsiya layihələrinə ictimai effektivlik, amma risklərin və transaksion xərclərin yüksək səviyyəsi ilə əlaqədar özəl sektorda olduqca böyük marağa səbəb olmayanlara, alışın uzun müddətli, layihənin aşağı ticarət effektivliyinə, dəstək göstərilir.

İnkişaf etmə institutları –aşağıdakı əsas vəzifələri həll olunmasında mühüm rola malikdirlər (С.И.Воробов, К.В.Балдин. 2015, s.179):

- innovasiyalar sahəsində bazarın uğursuzluqlarının öhdəsindən gəlməsi;
- institusibunal uğursuzluqların aradan qaldırması;
- iqtisadi (energetika, nəqliyyat, başqa kommunikasiyalar) və sosial infrastruktur inkişaf etmə ;
- inkişaf etmənin əhəmiyyətli regional disbalanslarının kənarlaşdırılması.

İnkişaf etmə instutu dövlət dəstəyinin başqa formalarından aşağıdakılarla fərqlənir:

- müstəqil instutu təşkil edir, öz xərcini ödəmə əsasında hərəkət edən və dövlət iqtisadi və qeyri-iqtisadi dəstəyinə malik olan;

-infrastruktur sahəsində iqtisadi artmanın potensialının yaradılmasına yönləndirilmiş inkişaf etmə in layihələrinin lehinə olan resursları, insan potensialı, yeni texnologiyalar və yenilərin dəstəyini, hələ ki, üstün olmayan iqtisadiyyat sektorlarını, ilk dəstəyə ehtiyac duyanları yenidən paylaşdırır;

-qeyri-kommersiya təşkilatıdır, iqtisadiyyatda ölkənin payının artımına malik deyildir, onun fəaliyyəti yeni iqtisadiyyat sektorlarında şəxsi biznesin inkişaf etmə na yönəldilmişdir ;

- "biznesin kredit verilməsi bazarında şəxsi iqtisadi institutlarının rəqibi" rolunu oynayır, dövlət dəstəyi ilə əlaqədar "lingdən" istifadə etməyə icazə verir (Allahverdiyev H.B, Qafarov K.S, Əhmədov Ə.M, 2007, s.214).

İnkışafın iqtisadi və qeyri-iqtisadi institutlarını ayırmaq qəbul edilmişdir. İnkışafın qeyri-iqtisadi institutlarına xüsusi iqtisadi zəbunalar (XİZ) , texnopolislər, texnoparklar, sənaye zəbunaları, biznes inkubatorları, elmi istiqamətdən tətbiq etmə innovasiya mərkəzləri və s. aiddir (Hüseynov T. Ə. 2005 s.705).

İqtisadi inkışaf etmə institutları (BMT-in tərifinə görə) — investisiya layihələrinin uzun zamanlı iqtisadi ləşdirməsinin funksiyasını yerinə yetirən bank və ya təşkilat, hansılar ki, şəxsi bizneslə tamamilə iqtisadi ləşə bilmirlər və ictimai istiqamətdən iqtisadi inkışaf etmə a yönəldilmişlər (Hорт Д. ,2007. s.354).

İqtisadi inkışaf etmə institutlarına aiddirlər:

inkışaf etmə bankları;

inkışaf etmə agentlikləri;

idxal-ixrac bankları;

ixracat və sığorta agentlikləri;

borc agentlikləri;

iqtisadi korporasiyaları;

investisiya fondları;

riskli fondlar;

suveren fondlar (Arrow. 2014. P.554).

Çoxlu iqtisadi inkışaf etmə institutları yerli iqtisadiyyatda liderlik edən mövqeləri tutur, ayrı dövlətlərin iqtisadi və yaxud bank sisteminin, beynəlxalq investisiya proqramlarının reallaşdırmasında fəal iştirak edirlər. Fəaliyyətin, əməliyyat effektivliyinin, iqtisadi konstantlığının və inkışaf etmə ın iqtisadi institutlarının ödəmə qabiliyyətinin miqyasının göstəricilərinin analizi göstərdi ki, praktik mümkündürəq da hamısı beynəlxalq iqtisadi böhranın nəticələri müvəffəqiyyətlə öhdəsindən gəldi və möhkəm artmanın trayektoriyasına çıxdılar.

İqtisadi inkişaf etmə instutlarını beynəlxalq (qlobal), regibunal və yerli instutlara ayırmaq mümkündür (Arrow. 2014. P.554):

Beynəlxalq (qlobal) iqtisadi inkişaf etmə instutları beynəlxalqın ümumi regionlarında işləyirlər. Onlar beynəlxalq iqtisadi sisteminin ən əhəmiyyətli əlaqələrindən birini təşkil edirlər və hər şeydən əvvəl inkişaf etmə edən və keçid iqtisadiyyatında olan dövlətlər üçün, iqtisadiyyatın yeniləşdirməsi üçün lazımlı iqtisadi resurslarının əsas mənbəyidir.

Regional iqtisadi inkişaf etmə instutları iqtisadi instutları, beynəlxalq instutlar şəklində, əlverişli şərtlərlə uzunzamanlı iqtisadi ləşdirmənin əhəmiyyətli həcmələrinin mümkünlüyünü təmin edirlər ki, risklərin yüksək konsentrasiyasına görə kredit müəsisələri ilə təmin edilmişdir və ilk növbədə əldə edilmiş gəlirə səmtləşdirilmişdir.

Yerli iqtisadi inkişaf etmə instutları yerli iqtisadiyyatın inkişaf etməsini təmin edən prioritetli lahiyələrin iqtisadi ləşdirilməsini keçirir. Yerli iqtisadi inkişaf etmə instutlarının fəaliyyəti iqtisadiyyatda uzunzamanlı investsiya resurslarının çatışmazlığını doldurmağa və lahiyələrin reallaşdırmasının imkanını, ticarət iqtisadi ləşdirməsi daha da yüksək risklərə görə çətinliyə salınmış, alışın, aşağı gəlirliliyin və əhəmiyyətli start kapital qoyuluşları ehtiyacının uzun zaman təmin etməyə kömək edir.

Hesablanmışdır ki, hal-hazırda beynəlxalqda (İİ-lərin ən məşhur forması banklar və inkişaf etmə korporasiyalarıdır) təxminən 750 inkişaf etmə instutu fəaliyyət göstərir, onlar "əsas seqmentlərin" cəmiyyətin vasitələrini yenidən paylaşdırmağa icazə verirlər (Б.Карлов. 2016 ,s.267).

İnkişaf etmə instutlarının bir hissəsi çoxtərəfli banklara və ya tam regionların qlobal hərəkət edən hissəsinə aiddir (Beynəlxalq bankı, Asiya İnkişaf etmə Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf etmə Bankı və s.). Başqaləri mərkəzi banklardır ki, onlar ölkənin daxilində, fəaliyyət göstəririlər. Uzun müddətli iqtisadi ləşdirmə bankların fəaliyyətinin əsas aləti şəklində xidmət edir, onların əsas istiqamətləri —

yeni texnologiyaların və sahələrin, regionların inkişaf etməsinə, təbii resursların rasibunal istifadəsinə dəstək yaradılmasıdır.

İnkişaf etmə institutları tərəfindən iqtisadi ləşdirilən lahiyələr bir qayda mümkündürə da, bəzi oxşar xüsusiyyətlər malikdir. Bu olduqca böyük, uzunzamanlı və kifayət dərəcədə gəlirə malik olmayan lahiyələrdir, regional və yerli büdcələr, onlar tez-tez dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmindən istifadə edirlər.

Demək mümkündür ki, müharibədən sonra ümumi qərbi avropa bank sistemi inkişaf etməni bütöv inkişaf etmə institutu şəklində işləyirdi. Hal-hazırda inkişaf etmə bankları Almaniya, Yaponiya, Çin, Fransa, İtaliya, Hindistan, Braziliya şəklində olduqca böyük ölkələrin iqtisadiyyatlarının yenidən strukturlaşdırılmasında nəzərə çarpacaq dərəcədə rol oynayırlar. İqtisadiyyatda optimal nisbətlərə yalnız bazar metodları ilə nail olmaq az məhsuldardır. Almaniyanın və Fransanın nümunəsində xarici təcrübəyə qısaca mümkündürə da nəzər salaq. İlk öncə, fransız və alman iqtisadi institutlarının yaradılması anından, onların önündə ölkənin iqtisadi yüksəlişinin təminatının məsələsi dururdu.

Fransanın ən olduqca böyük iqtisadi institutu — Depozit-əmanət bankıdır (La Caisse des depots et consignations) (sonra — DƏB), Fransa Bankından sonra dövlətin ən qədim bank müəsisəsidir. Onun fəaliyyəti 28 aprel 1816-cı ildən Bank barəsində Qanunla tənzim edilir. Diqqətəlayiqdir ki, 1816-dən 2012-ci ilə kimi zaman kəsiyində hazırda olduğu müddət kəsiyində yalnız üç dəfə Bank barəsində Qanuna dəyişikliyin bu II gətirilirdi (2000, 2004 və 2006 ildə) (Б.Карлов. 2016 ,s.267).

Bu onunla bağlıdır ki, ümumi onun tarixi boyunca DƏB fəaliyyəti buna xarici şəraiti nəzərə alaraq da cəmiyyət tərəfindən təqdim edilən dəyişmiş tələblərdən asılı mümkündürə da dəyişirdi. Belə ki, DƏB iri həcmli müharibələrdən sonra iqtisadiyyatın bərpasında üç dəfə iştirak etmişdi. Yeni etapda ondan önündə növbəti strateji prioritetlər durur: yaşayış tikintisi (mümkün evin yaradılması); universitetlərin və innovasiya iqtisadiyyatının inkişaf etməsi (maarifləndirici

kreditlərin verilməsi və s.); kiçik və orta biznesin (KOB) dəstəyi; davamlı inkişaf etmə a kömək dəstəyi (innovasiya layihələrinin dəstəyi, onların , reallaşdırılması zamanı təbiətə zərərli təsir minimal olacaq).

İnkişaf etmə Bankı (Kreditanstalt für Wiederaufbau) (sonra — KfW) Almaniyanın əsas iqtisadi inkişaf etmə institutudur. Onun təşkili gələcəkdə müharibədən sonrakı dövrdə iqtisadiyyatın bərpa olunması ehtiyacı ilə və Almaniyanın inkişaf etmə üçün şəraitlərin yaradılması üçün əlaqədar idi. KfW barəsində qanun 1948-ci ilin noyabrında qüvvəyə mindi. Yeni etapda, öncəki şəkildə, KfW missiyası II şəkildə öz təcrübəsindən və biliklərdən istifadə vaxtı əhalinin həyatının sosial, iqtisadi və ekoloji şəraitinin yaxşılaşmasına yönəldilmişdir (Солнцев О.,2010 s.189).

KfW Qrupunun strateji hədəfi bunlardır:

Almaniyanın iqtisadi inkişaf etmə na yardım
başqa dövlətlərin yüksəlişinin iqtisadi ləşdirilməsi
ixracat və layihə iqtisadi ləşdirilməsi

Bu bank KOB dəstəyinə olduqca böyük diqqət ayırır, müəsisələr ixracata yönəldilmişdir, keçid iqtisadiyyatı ilə inkişaf edən dövlətlərdə və dövlətlərdə birgə investisiya layihələri, tikintinin və evin yeniləşdirməsinin iqtisadi ləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər.

Hər iki iqtisadi inkişaf etmə institutunun fəaliyyətinin ümumi tendensiyası onundan ibarətdir ki, onların hərəkətləri daha da çox hazırda iqtisadi modelin yeniləşdirməsinə və yeniləşdirməyə müsbət təsir edən dövlət siyasətinin dəstəyinə yönəldilmişdir. Bu birinci, beynəlxalq iqtisadiyyatının yüksəlişinin qlobal tendensiyaları, ikincisi isə —Avropa Birliyinin narahat olduğu iqtisadi böhranla bağlıdır.

Bundan başqa, inkişaf etmə institutlarının növləri arasında əsas fərqlər onların fəaliyyəti sferaları ilə və istifadə edilən alətlərin yığılı təyin edilir. Universal İnkişaf etmə banklarının fəaliyyəti ən irimiqyaslıdır, bir qayda mümkündürəq da, sadalanan məsələlərin ümumi spektrini reallaşdırırlar.

Cədvəl 1. İnkişaf instutunun əsas növləri

Fəaliyyət sferası		Alətlər	
		Universal dəst	Başqaları
		Universal inkişaf etmə bankları	Təyin olunmamışdır
	Sənaye sahələri	Sahə İnkişaf etmə bankları	İxtisaslaşdırılmış fondlar və agentliklər (icarə,kredit, investsiya)
Başqa sahələr	İnfrasturukrurlar	İdxal-ixrac bankları	İxracat sığorta agentlikləri
	Kənd təsərrüfatı		
	Xidmətlər	Dövlət və kvazi-dövlət innovasiya fondları	Fondların fondu
	Tikinti	Strateji texnologiyaların inkişaf etmə 1 üzrə agentliklər	Təyin olunmamışdır
Başqa sferalar	Xarici ticarət və xalq əməkdaşlığının arasında	İctimai və regional inkişaf etmə fondları	İpoteka agentliyi
	Tətbiqi innovasiyalar		
	Xarici ticarət və xalq əməkdaşlığının arasında		
	Sosial sfera və regional inkişaf etmə		

Mənbə: Доклад Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования «Институты развития: преодолевая «узкие места» / IX Красноярский экономический форум, 2012

Link: www.forecast.ru

Belə banklar tez-tez inkişaf etmə in başqa yerli instutlarının fəaliyyətini əlaqələndirən qərargah rolunu oynayır. Ən tanınmış inkişaf etmə banklarının təyidlərindən birinə uyğun mümkündürəq da– belə lahiyələrin uzun müddətli iqtisadi ləşdirməsi təmin edən ixtisaslaşdırılmış, əhəmiyyətli dərəcədə pozitiv xarici effektləri (iqtisadi və sosial) yaradan , iqtisadi instutlarıdır,lakin bu halda özəl sector vasitəsilə tamamilə iqtisadi ləşdirilmiş ola bilmirlər. Olduqca böyük əksəriyyətində İB əsas sahibkar dövlət olur. Bu zaman əsas sahibkar İB şəklində özəl sektor çıxış edir, öz nümayəndələrinin timsalında dövlət bankları idarə etmədə strateji rolu oynayır.

Ayrı-ayrı dövlətlərdə İB-nin fəaliyyəti növbəti məsələlərin həllinə doğru iqtisamətlənmişdir (Allahverdiyev H.B,Qafarov K.S,Əhmədov Ə.M 2007, s.214):

- uzunzamanlı iqtisadi ləşdirməyə girişin yerli şirkətlərinə təminatı, uzunzamanlı kapitalın yerli bazarlarının formalaşması;

- iqtisadi və sosial infrastrukturun sahələrində, eləcə də kənd təsərrüfatında investsiya lahiyələrinin həyata keçirilməsi;

- yeni fəaliyyət sahələrinin dəstəyi, onların inkişaf etməsi yerli rəqabətə davamlılıq üçün strateji əhəmiyyətlidir, amma "bazarın müvəffəqiyyətsizlikləri ilə" qarşısı alınır;

- investsiya lahiyələrinin həyata keçirilməsi, inkişaf etməsinin regional nisbətsizliklərinin düzləşdirməsini təmin edənler;

- iqtisadi ləşdirməyə və lazımlı informasiya-konsultasiya xidmətlərinə giriş üçün yaradılan kiçik və orta biznesinə;

- investsiya lahiyələrinin reallaşdırması, beynəlxalq əməkdaşlıq proqramlarında nəzərdə tutulanlar;

- böhranlar şəraitində kredit və iqtisadi bazarlarının konstantlığının saxlanması(iqtisadi xidmətlərinin özəl sektorunun kompensasiyası).

Müvafiq mümkündürəq da, nə vaxta kimi ki, diversifikasiya və şəxsi iqtisadi sektoru möhkəmdir, onların İB fəaliyyət sahəsi daha da mühakimə edilmişdir. Müntəzəm surətdə dövlətlərdə (inkişaf etmə etdirilmişlər və bir sıra inkişaf etmə edənlər) son iki onillikdə İB fəaliyyəti eləcədə infrastrukturun yüksəlişinin məsələlərində, kiçik və orta biznesin dəstəkləri, üçüncü dövlət bazarlarında beynəlxalq lahiyələrin həyata keçirilmələrində cəmləşir.

İstifadə edilən alətlərin yığılı üzrə keyfiyyətlə fərqlənən öz fəaliyyətinin əsas məsələlərinin İB-ı reallaşdırmasının iki üsulu seçilir (Allahverdiyev H.B,Qafarov K.S,Əhmədov Ə.M 2007, s.214). birinci üsul dayağı şəxsi iqtisadi , təşkilat və texnologiya resurslarına eləcədə və yalnız şəxsi birgə iqtisadi ləşdirmənin və təşkilatı-texnologiya köməyinin fraqmentar istifadəsini güman edir.

İkinci prioritetli sferalara (zəmanətlərin verilməsi və risklərin sığortası yolu ilə, beynəlxalq bazarlara resursların cəlb olunmasında şirkətlərə köməklik, uzunzamanlı investsiyaları həyata keçirən fondların dəstəkləri investsiya layihələrinin reallaşdırması vaxtı şəxsi-dövlət əməkdaşlığının ayrı-ayrı formalarından istifadələr və s.) şəxsi investsiya xərclərinin katalizinə əsaslandırılmışdır.

Son onillikdə məsələlərin həllində ikinci üsula üstünlük verilir. Bu üsul iqtisadiyyata ("ling effekti") İB təsirinin miqyasını artırır, eləcə də İB-ın effektiv vasitələrin istifadəsinin risklərini aşağı salır.

Innovasiya proseslərinə ölkənin müdaxiləsi innovasiyalara stimulların yaradılmasında ehtiyac hiss etdirmişdir, belə ki, onlar kifayət dərəcədə bazar mühiti yaratmır. "bazarın müvəffəqiyyətsizliklərini" kompensasiya etmək konkret lazımdır, belə ki, onlar növbəti amillərə səbəb olurlar (İbad Abbasov, Təbriz Əliyev, 2017. S.530):

-yüksək informasiya qeyri-müəyyənliyi, yüksək risklər, "biletsiz problemi"

-resursların konsentrasiyasına kiçik və orta innovasiya sahibkarlığının məhdudlaşdırılmış qabiliyyəti, layihələrin reallaşdırılması üçün lazım olan;

Qarşıya çıxan bu müvəffəqiyyətsizliklərin kompensasiya olunmasının ehtiyacı tətbiqi innovasiyaların köməyinin dövlət və kvazidövlət institutlarının önəmli məsələlərini şəxsi pul investorların innovasiya risklərinin kəskin azalmasından diktə edir; köməklər orta və kiçik innovasiya sahibkarlığına; elmi təşkilatların, biznesin və innovasiya firmalarının arasında qarşılıqlı üfüqi koordinasiyanın təminatı. AR İB təşkilatının beynəlxalq təcrübəsi sübut etməkdir ki, belə institutlara tələb, hər şeydən öncə banklarda, kapital tutumlu sənaye istiqamətlərində (metallurgiya, maşınqayırma, kimya) ən olduqca böyükdür, eləcə də kənd təsərrüfatları, hansı ki, sadə kommersiya bank təşkilatları az cəlbedici olsalarda, dövlət iqtisadiyyatı onların inkişaf etməsinə kəskin şəkildə ehtiyac duyur.

II Fəsil AZƏRBAYCANDA SƏNAYENİN DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etmə səviyyəsinin təhlili

Sənayenin inkişaf etmə səviyyəsi istənilən dövlətin stabil iqtisadi yüksəlişinin təmin olunmasının mühüm amillərindən biridir. Çünki sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi şəklində, cəmiyyətin ayrı-ayrı tərəflərinin inkişaf etməsini tələb edir və bu inkişaf etmə səviyyə nöqtəsindən asılı mümkündürəq da da onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır. Son zamanlarda ölkəmizdə aparılan irimiqyaslı köklü islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın ümumi sahələrində olduğu şəklində sənayenin də dirçəlişinə səbəb olmuşdur. Son illər istehsal sahələrinin inkişaf etmə etdirilməsi, yeni müəsisələrin yaradılması, xüsusən də dövlətin neft-qaz sənaye sahəsinin sürətli inkişaf etməsi ümumi daxili məhsulun sturukrurunda sənaye istehsalının payının getdikcə artmasına gətirib çıxarmışdır.

Belə ki 2018-ci ildə ölkəmizdə ümumi daxili məhsuda sənaye istehsalının payı 46,3 faiz təşkil etmişdir 2018-ci ildə ölkəmizdə sənaye məhsulunun həcmi 2005 ci ilə nisbətən 3,1 dəfə artmışdır. Bu artım mədənçıxarma sənayesində 3,2 dəfəyə, emal sənayesində 2,4 dəfəyə, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində 1,6 dəfəyə, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində isə 1,1 dəfəyəeyni olmuşdur. Son illərdə sənaye mühitində istehsalın artmasına baxmayaraq, həldə də 1990-cı il səviyyəsinə çatmamışdır. Belə ki 2018-ci ildə sənaye məhsulunun həcmi 1990-cı ilə nisbətən 1,7 faiz, emal məhsullarının istehsal həcmi isə 43,7 faiz az olmuşdur.

Neft hasilatı sahəsinə xarici investsiyanın cəlb olunması və bu sahədə istehsalın artımı sənayenin sahə sturukrurunda bu sahənin payının artmasına gətirib çıxarmışdır. Qeyd olunan dövrdə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi təqribən 2,5 dəfə artmışdır. Nəticədə, sənaye məhsulunun sturukrurunda neft və qaz hailatı sahəsinin payı yüksəlmişdir. Belə ki, 2018-ci ildə sənaye məhsulunda neft və qaz hasilatı sahəsinin payı 74,1 faizə, neft emalı sahəsinin payı 7,6 faizəelektrik enerjisi, qaz, buxar və su istehsalı,

bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsinin payı isə 6,3 faizə uyğun olmuşdur. Belə halda sənaye məhsulunda qeyri-neft emalı sahəsinin payı 2005-ci ildə 12,8 faizdən 2018-ci ildə 8,9 faizə kimi aşağı enmişdir. Son zamanlarda yanacaq-energetika sahələrində yaranmış inkişaf etmə meylləri ARmızın xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki 2018-ci ildə ümumi ixracın 92,7 faizi neft və neft məhsullarının payına düşmüşdür. Bu eləcə də dövlət sənaye sahəsinin sahə qurluşunda yaranmış bir tərəflikdən irəli gəlir. Belə şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etmə etdirilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Cədvəl 2 əlavələr bölməsində verilmişdir

Cədvəlin təhlilindən məlum olur ki 1990-cı ildən sonra baş vermiş geriləmələr nəticəsində yanacaq-energetika kompleksinin sənaye məhsulunun həcmində xüsusi çəkisi 1990-cı ildə 4,8 faizdən 2018-ci ildə 77,2 faizə kimi artmışdır . Bu artım eləcə də 1994-cü ildə dövlət prezidenti tərəfindən imzalanmış neft və qazın hasilatı ilə əlaqədar olan «Əsrin müqaviləsi» həyata keçirilməyə başladıqdan sonra baş vermişdir. Həmin dövrdə yanacaq-energetika kompleksindən fərqli mümkündürəq da elmi-texniki tərəqqinin inkişaf etməsini müəyyən edən və elm tutumlu mürəkkəb məhsulların istehsalı kəskin şəkildə aşağı enmişdir.

Belə ki, 1990-cı ildə maşın və avadanlıqlar istehsalı sahəsi ilə məşğul olan müəsisələrin istehsal etdiyi məhsul sənaye məhsulunun həjmində xüsusi çəkisi 9 faiz təşkil edirdisə bu göstərci 2018 ci ildə 0,8 faizə enmişdir. Hazırda iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri iqtisadi inkişaf etmə ın daha da da şaxələndirilməsinin təmin olunmasıdır. 2018-ci il dövründə qeyri-neft sektorunda iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması gündəlik tələbat malları ilə özünü təmin etmə dövlətin ixrac qabiliyyətinin diversifikasiyalaşdırılması, eləcə də yerli resurs və xammalla işləyən və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının, eləcə də, dövlət əhəmiyyətli müəsisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması, xarici və yerli investsiya xərclərinin cəlb olunması, özəl müəsisələrin fəaliyyətinə dəstək

verilməsi, özəl sektorun inkişaf etməsini təşviq edən və rəqabət mühitini təkmiləşdirən institutlara diqqətin artırılması, dövlət sahibkarlarının maarifləndirilməsi və onların işgüzar əlaqələrinin inkişaf etməsi istiqamətində əhəmiyyətli işlər həyata keçirilmişdir.

Sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində 2018-ci ildə qeyri-neft sənayesində çoxşaxəli inkişaf etmənin təmin edilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər sistemli və ardıcıl mümkündürəq da davam etdirilmişdir. İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində əməli tədbirlər görülmüşdür. Dövlətə məxsus sənaye müəsisələrinin özəlləşdirilməsi və özəl müəsisələrin yaradılması nəticəsində sənaye mühitində dövlət sektorunun payı ilbəl aşıqı enmişdir. Belə ki, 2018-ci ildə sənaye məhsulunun 18,9 faizi dövlət sektorunda istehsal edilmişdir.

Dövlət bölməsində sənaye istehsalının azalması eləcədə kimya məhsullarının və elektrik enerjisi istehsalının azalması hesabına baş vermişdir Dövlət sənaye sahəsinin sahə sturukturunda olan birtərəflik onun ərazi sturukturunda da hazırda dur. Dövlətin iqtisadi rayonlarında sənayenin yüksəlişinin hazırda vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Bakı şəhəri istisna olmaqla dövlətin qalan iqtisadi rayonlarında sənaye istehsalı sahəsi kifayət dərəcədə inkişaf etmə etməmişdir.

Cədvəl 3 əlavələr bölməsində verilmişdir

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü şəkildə Bakı şəhərinin sənaye məhsulunda payı 2000-ci ildə 77,5 faizdən 2018-ci ildə 89,2 faizə kimi artmışdır. Belə şəraitdə, regionların hazırda potensallarından effektiv istifadə edilməsi üçün sənaye istehsalının ərazi sturukturunun təkmiləşdirilməsinə və regionlarda sənaye müəsisələrinin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Dövlət sənaye sahəsinin inkişaf etməində yaranmış geriləmələr bu sahədə çalışan işçilərin sayına da öz təsirini göstərmişdir Sənaye mühitində çalışan işçilərin sayı ilbəl aşıqı enmişdir. Belə ki, 2018-ci ildə sənaye mühitində çalışan işçilərin sayı 1995-ci ilə nisbətən 1,4 dəfə aşıqı enmişdir. Həmin dövrdə işlərin sayının azalması daha da çox emal sənayesində baş vermişdir. Bu azalmanın

başlıja səblərindən biri bu vaxta kimi emal sənayesi müəsisələrinin olduqca böyük əksəriyyətinin çox cüzi istehsal gücü ilə fəaliyyət göstərməsidirsə, başqa tərəfdə həmin müəsisələrdə əmək haqqının iqtisadiyyatın başqa sahələrinə nisbətən çox az olmasıdır 2018-ci ildə mədənçıxarma sənayesində orta aylıq nominal əmək haqqı emal sənayesindəkindən təqribən 3,6 dəfə çoxdur. Bu da istənilən halda emal sənaye müəsisələrində işi axıjılığının səviyyəsinin artmasına gətirib çıxarır Göstərmək lazımdır ki, neft kontraktlarının reallaşdırılması ilə əlaqədar müəsisələrdə əmək haqqının yüksək olması, sənaye mühitində orta əmək haqqının səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir Göründüyü kimi , sənayenin başqa sahələrində əmək haqqının səviyyəsi ilə fəhlələrin axını arasında asılılıq vardır. Belə ki, son illərdə sənaye mühitində fəhlələrin axını azalsa da, onun səviyyəsi yüksək mümkündürə qalır. Belə ki, bu göstərci sənaye mühitində 1997-ci ildə 20 faizdən 2018-ci ildə 12.7 faizə kimi aşağı enmişdir Bunnla belə əmək haqqının nisbətən yüksək olduğu və sabit inkişaf etmə imkanlarına malik olan mədənçıxarma sənayesində bu göstərci 2018-ci ildə 9.1 faizə uyğun olduğu halda, bütövlükdə emal sənayesində 14.6 faizə, əmək haqqının səviyyəsinin aşağı olduğu toxuculuq və tikiş sənayesində 29.4 faizə, dəri, tütün məmulatlarının istehsalında 64.4 faizə, maşın və avadanlıqların istehsalında 19.9 faizə uyğun olmuşdur. Təhlil göstərir ki, 1990 2018-ci illərdə işçi axınının səviyyəsinin yüksək olması nəticəsində çoxlu sənaye müəsisələrində uzun illər dövründə toplanmış istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin itirilməsi baş vermişdir və gələcəkdə bu istehsalların bərpası zamanı kadr problemi həlledici amilərdən biri olacaqdır.

Təhlil göstərir ki, son illərdə sənaye mühitində əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin yüksəlməsi baş verir. Lakin bu artım eləcədə sənaye istehsal heyətinin azalması və neft hasilatı və emalı ilə əlaqədar sahələrin inkişaf etmə ı hesabına baş vermişdir. Bütövlükdə, neft emalı sahəsi istisna olmaqla emal sənaye sahəsinin əksər sahələrində əmək haqqının səviyyəsinin aşağı olması, işçi qüvvəsinin axınının yüksək səviyyəsi və inkişaf etmə imkanlarının məhdudluğu

nəticəsində əmək məhsuldarlığının səviyyəsi aşağıdır Sənaye mühitində istehsal əsas fondları 2018-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 5,8 dəfə artmışdır. Bu artım eləcədə hasilat sənayesi hesabına baş vermişdir.

Nəticədə, sənaye istehsal əsas fondlarının ümumi həjmində hasilat sənaye sahəsinin xüsusi çəkisi 1996-cı ildəki 42,1 faizdən 2018-ci ildə 72,0 faizə kimi artmışdır. Belə artıma həm də investisiya qoyuluşlarının hazırda müəsisələrin yenidən qurulmasına deyil, eləcədə yeni tikintiyə yönəldilməsi də təsir etmişdir.

Belə ki, 2000-2018-ci illərdə yeniləşmə əmsalı sıradan çıxma əmsalından bir neçə dəfə yüksək olmuşdur. Bu da o deməkdir ki, sənaye mühitində eləcədə hazırda istehsal əsas fondların yenidən qurulması deyil, yenilərinin yaradılması həyata keçirilir ki, bunun da hesabına onların qiymətinin artım sürəti yüksək olur.

Cədvəl 4. Əsas sənaye-istehsal fondlarının yeniləşməsi və sıradan çıxması (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərində nisbətən faizlə

	2010		2016		2017		2018	
	Artma	Sıradan çıxma	Artma	Sıradan çıxma	Artma	Sıradan çıxma	Artma	Sıradan çıxma
Sənaye-cəm	15.5	0.4	7.7	0.5	11.8	0.8	12.6	0.
Mədəni xərma sənayesi	20.4	0.1	9.0	0.3	11.2	0.4	11.4	0.2
Emal sənayesi	3.4		6.7		13.2	3.1	4.1	2.2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	2.5	1.1	1.8	2.2	14.6	0.9	14.7	1.2
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emal	1.7	0.1	4.1	0.3	6.3	0.3	11.9	1.4

Mənbə: AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlif tərəfindən tərtib edilmişdir

Link: www.stat.gov.az

Sənaye mühitində qeyd olunan göstərci 2000-ci ildə 4,8 faiz, 2010-cu ildə 15,5 faiz və 2018-ci ildə isə 12,6 faiz olmuşdur. 2000-ci ildən 2009-cu ilə şəkildə əsas fondların təzələnmə əmsalında artma müşayət olunmuşdur və sonrakı illərdə kəskin formada azalma baş vermişdir. Təzələnmə əmsalının artımı həmin dövrdə eləcədə tütün emalı, kimya sənayesi və neft hasilatı sahələri hesabına baş

vermişdir. Təzələnmə əmsalının nisbətən yüksək olduğu halda sıradançıxma əmsalı kiçik olmuşdur.

Belə ki, bu göstərci 2000-ci ildə əsas fondların sıradançıxma əmsalı 1,4 faiz təşkil etdiyi halda bu göstərci sonrakı illərdə azalmağa davam edərək 2018-cü ildə 0,6 faiz olmuşdur.

Bildiyimiz kimi dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II dövlət proqramı çərçivəsində özəlləşdirilən ümumi iri və orta ölçülü sənaye müəsisələri ilk öncə səhmdar cəmiyyətə çevrilir və sonradan özəlləşdirilir. O da bəllidir ki, səhmdar cəmiyyətlərin inkişaf etməsi birbaşa mümkündürəq da ölkəmizdəki qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsindən aslıdır. Lakin, hal-hazırda AR-da qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsi olduqca zəifdir. Bu isə səhmdar cəmiyyətlərin inkişaf etməsinə mənfi təsir göstərir. Başqa tərəfdən səhmdar cəmiyyətlərin inkişaf etməsi problemlərindən biri də bu sahədə təkmil normativ-hüquqi bazanın tam formalaşmamasıdır.

Dövlət sənaye sahəsinin yüksəlişinin aşağı səviyyədə olmasının əsas səbələrindən biri də əksər sənaye müəsisələrinin texnoloji istiqamətdən yenidənqurulması işi çox zəif səviyyədə aparılmasıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, 90-cı illərin əvvəllərində AR sənayesində hazırda maşın və avadanlıqların fiziki və mənəvi köhnəlməsi onların 35 faizinin təcili dəyişilməsini, 60 faizinin isə modernləşməsini tələb edirdi. 1990-2018-ci illərdə hazırda əsas fondların köhnəlmə dərəcəsi daha da artmışdır.

Hazırda ARda istehsal əsas fondlarının fiziki və mənəvi istiqamətdən aşınan hissəsi 80 faizə kimi təşkil edir. İstismarda olan maşın və avadanlıqların orta xidmət müddəti müvafiq normalardan 2,0-2,5 dəfə çoxdur. Ölkəmizdə sənaye müəsisələrinin inkişaf etməsi problemlərindən biri də bu müəsisələrdə marketing fəaliyyətinin olmaması və ya zəif inkişaf etməsidir.

Dövlət sənaye sahəsinin yeni vəziyyətinin təhlilindən məlum olur ki hal-hazırkı şəraitdə sənaye müəsisələrinin inkişaf etməsinə mane olan əsas amillərdən biri də bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığıdır. Bəllidir ki, ARımız

keçmiş sovetlər birliyində mümkündürkən dövlət sənayesində yüksək səviyyədə kadr potensialı formalaşdırmaq mümkün olmuşdur. Lakin ARmız müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra obyektiv və tərəfiv səbəblər ucbatından sənaye müəsisələrinin yüksəlişinin zəifləməsi, başqa tərəfdən indiki şəraitdə iqtisadiyyatın başqa sahələrinə nisbətən sənaye, xüsusilə də emal sənayesi müəsisələrində əmək haqqının aşağı olması uzun illər dövründə toplanmış istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin itirilməsi baş vermişdir və gələcəkdə bu istehsalların bərpası zamanı kadr problemi həlledici amilərdən biri olacaqdır Qeyd etdiyimiz şəkildə, sənayenin inkişaf etməsi siyasətinin işlənilməsi üçün ilk öncə dövlət sənaye sahəsinin yeni durumu tədqiq olunmalı və problemləri müəyyən edilməlidir. AR sənaye sahəsinin indiki durumunun başlıca problemlərini və səciyyəvi xüsusiyyətlərini ümumi şəkildə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaqla göstərmək mümkündür:

1. Resurs çatışmazlığı və hazırda resurslardan səmərəsiz istifadə problemləri (Buraya aiddir: müəsisələrin səs fondlarının aşınması və texnoloji geriliyi, investsiya və dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı, elmi-texniki potensialın itirilməsi və innovasiya mexanizminin yaradılmaması, əmək məhsuldarlığının aşağı səviyyəsi, yüksək kadr eləcədə peşəkar mütəxəssislərin) axıcılığı, peşəyonumunun dəyişilməsində çətinliklər və s

2. Sturuktur problemləri (sənayenin əvvəllər formalaşmış sahə sturukturunun müstəqillik şəraitində dövlətin yerli iqtisadi inkişaf etmə tələblərinə uyğun gəlməməsi, son dövrlər sənayenin sturukturunun xammal (xüsusilə neft-qaz hasilatı) yönümlü inkişaf etmə ı ixracda emal sənayesi məhsullarının payının son dərəcə cüzi olması, regional disproporsiyalar və sənaye istehsalının eləcədə Abşeron yarımadasında cəmləşməsi, istehsal infrastrukturu sahəsində çatışmazlıqlar və s.);

3. Hökumətin siyasəti və dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı problemlər (islahatların ləngidilməsi, xüsusilə dövlət mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsinin başa çatmaması (sənayenin bir sıra sahələrində dövlət mülkiyyəti yüksək payını

qoruyub saxlayır), azad sahibkarlığın inkişaf etmə 1 üçün zəruri mühitinin (xüsusilə mülkiyyət toxunulmazlığına dövlət təminatının, qanun önündə hamının bərabərliyinin, məhkəmələrin müstəqilliyinin və hamıya ilkin eyni şərtlərin və s.) təmin edilməməsi

4. Bazar rəqabəti problemləri

5. İnstitusional problemlər (bazar infrastrukturuğunun zəif inkişaf etmə, yeni idarəetmə və menecment bacarıqlarını mənimsəmiş mütəxəssislərin azlığı, mal və xidmətlərin beynəlxalq tələblərə uyğun standartlaşma və sertifikatlaşdırma sisteminin qurulmaması, iri, orta və kiçik müəsisələrin qarşılıqlı maraqlar əsasında əlaqələndirilməsi sisteminin formalaşmaması, beynəlxalq biznes sahəsində «oyun qaydalarının» zəif öyrənilməsi, korporativ idarəetmə təcrübəsinin mənimsənilməməsi və s

6. Ekoloji problemlər və s.

2.2. Dövlət sənaye siyasətinin qiymətləndirilməsi

Aparılan araşdırmalardan və sənayecə inkişaf etmə etmiş dövlətlərin çox illik təcrübələrindən məlum olur ki ölkəmizdə rəqabətə davamlı sənayenin inkişaf etmə birbaşa ölkənin bu sahədəki tənzimləmə işindən bilavasitə aslıdır. ARmız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sahəsində olduqca böyük işlər görülmüşdür.

Son illərdə ölkəmizdə sənayenin yüksəlişinin sürətləndirilməsi sahəsində dövlət tərəfindən atılan addımlar sırasında aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

Bu sahədə qanunvericilik bazası formalaşdırılıb. Beləki Müəsisələr barəsində”, “Səhmdar cəmiyyətlər barəsində”, “Sahibkarlıq fəaliyyəti barəsində”, “Antiinhisar fəaliyyəti barəsində”, “Təbii inhisar barəsində”, “Haqsız rəqabət barəsində”, “İstehlakçı hüquqlarının müdafiəsi barəsində” AR-nın qanunları və başqa normativ aktlar AR-da sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən tənzimləməsinin hüquqi bazasını təşkil edir. Yeni şəraitdə ölkəmizdə sənaye müəsisələrinin inkişaf etmə 1 dövlət iqtisadiyyatında aparılan iqtisadi islahatlardan xüsusilə də özəlləşdirmədən

aslıdır. Dövlət müəsisələrinin özəlləşdirilməsi müəsisənin mülkiyyətinin resturukturizasiyasının əsas formalarından biridir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində ayrı-ayrı təsərrüfatçılıq formaları yaranır, cəmiyyətin malik olduğu istehsal vasitələrinin əksər hisəsi insanlar arasında bölüşdürülür. 1993-cü ildə ARnda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi barəsində» qanun qəbul edilmişdir. Lakin ölkəmizdə özəlləşdirmə prosesinə 1995-ci il sentyabrın 29-da «Azərbaycan ARsında 1995-1998-ci illərdə Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı» qəbul edildikdən sonra başlanılmışdır. ARnda 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirməsinin I Dövlət Proqramı"nın başlıca məqsədləri təsərrüfat tərəfləri üçün xüsusi mülkiyyət və sərbəst rəqabət prinsipləri əsasında öz-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı mühitinin yaradılması, xalq təsərrüfatı sturukturunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun mümkündürəq da yenidən qurulması, iqtisadi proseslərə ümumi növ istifadə olunmamış ehtiyatların cəlb olunması iqtisadiyyata investsiyaların, o cümlədən xarici investsiya xərclərinin cəlb olunması əhalinin həyat səviyyəsinin və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından ibarət olmuşdur.

Özəlləşdirmənin birinci mərhələsi başa çatdıqdan sonra Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin ikinci mərhələsinə başlanmışdır. 2000-ci il mayın 16-da «Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi barəsində yeni qanunu qəbul olunmuşdur. Bu qanuna və başqa qanunvericilik aktlarına uyğun mümkündürəq da, habelə son illər ölkəmizdə həyata keçirilmiş özəlləşdirmənin təjcrübəsi nəzərə alınaraq ARnda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı» işlənilib hazırlanmış və 2000-ci il avqustun 10-da təsdiq edilmişdir. Bu proqramda özəlləşdirmənin başlıca məqsədləri aşağıdakılar hesab edilmişdir:

- iqtisadiyyatın sturukturunun təkmiləşdirilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında yerli iqtisadiyyatın effektivliyinin yüksəldilməsi;
- bazar münasibətlərinin iqtisadi əsası şəklində özəl mülkiyyətçilər təbəqəsinin genişləndirilməsi;

- iqtisadiyyata investsiyalar, o cümlədən xarici investsiyalar cəlb etmək yolu ilə onun inkişaf etməsinə nail olunması;
- dövlət əmlakını dövlət özəlləşdirmə çəklərinə satmaqla özəlləşdirmə prosesinə əhalinin maksimum geniş şəkildə təbəqələrinin jəlb olunması I Dövlət Proqramı çərçivəsində özəlləşdirmə üçün açıq elan edilmiş müəsisə və obyektlərin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması.

Həmin kursun davamı mümkündürəq da AR-nın Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən ölkəmizin keyfiyyətə yeni, yüksək inkişaf etmə mərhələsinə qədəm qoyduğu bir vaxtda yeni dövrün tələblərinə uyğun mümkündürəq da dövlət əmlakı üzərində idarəetmənin təkmiləşdirilməsi, ondan effektiv istifadə edilməsi, özəlləşdiriləcək dövlət müəsisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirmədən sonra dəstəklənməsi özəlləşdirilmə zamanı şəffaflığın təmin edilməsi və aşkarlıq tədbirlərinin genişləndirilməsi, bu sahəyə investsiya xərclərinin cəlb olunması, dövlət müəsisələri özəlləşdirildikdən sonra onların yeni mülkiyyətçiləri tərəfindən həmin müəsisəyə investsiya qoyuluşu üzərində nəzarət mexanizminin yaradılmasını əsas vəzifə şəklində qarşıya qoymuşdur.

Qeyd olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün AR Prezidenti cənab İlham Əliyevin 16 sentyabr 2005-ci il tarixli Sərəncamı ilə Dövlət Əmlakının İdarə Olunması üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmış və 16 noyabr 2005-ci il tarixli Fərmanla Komitənin Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir.

Komitə qısa vaxt kəsiyində «ARnda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı»na, qüvvədə olan başqa normativ-hüquqi aktlara və fəaliyyətini tənzimləyən sənədlərə uyğun mümkündürəq da dövlət əmlakından effektiv istifadə edilməsi və özəlləşdirilməsi ilə bağlı görülən işlərin təkmiləşdirilməsi, fəaliyyətini dayandırmış müəsisələrin canlandırılması, investsiya xərclərinin cəlb olunması yeni iş yerlərinin açılması sahəsində məqsədyönlü fəaliyyətini həyata keçirməkdədir.

Komitə tərəfindən qarşısına qoyulmuş vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi istiqamətində görülən işlər bundan sonra da uğurla davam

etdiriləcəkdir. Bu məqsədlə yaxın perspektivdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur 1 Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq dövlət əmlakının idarə olunması və özəlləşdirilməsi sahəsində qanunvericilik bazasının təkmiləşdirilməsi ilə bağlı işlərin görülməsi.

1. Dövlət iqtisadiyyatı üçün strateji önəm kəsb edən müəsisələrin, infrastrukturu sahələrinin resturukturizasiyası, idarəetməyə verilməsi və özəlləşdirməyə hazırlanması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək 2 Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və icarəyə verilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsində şəffaflığın artırılması və əhalinin geniş cəlb olunması;

3. Müştərək müəsisələrin nizamnamə kazitalındakı dövlət paylarının idarə olunması sahəsində effektivliyin artırılması;

4 Dövlət əmlakının Registrinin aparılması mexanizminin təkmiləşdirilməsi;

5. İnvestisiya müsabiqələri vasitəsilə özəlləşdirilmiş müəsisə və obyektlərdə müqavilə şərtlərinin yerinə yetrilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi və effektiv monitoring mexanizminin yaradılması;

6. İnvestorlarla aparılan işlərin təkmiləşdirilməsi və tələb olunan səviyyədə şəffaflığın və operativliyin təmin olunması, müsabiqə və fərdi lahiyələr üzrə özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş müəsisələrin özəlləşdirilməsi niyyəti ilə aparılan işlərin sürətləndirilməsi;

1. Müsabiqə və fərdi lahiyələr üzrə özəlləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş müəsisələr barədə daha da geniş şəkildə və dolğun məlumatların hazırlanması və kütləvi informasiya vasitələri və «İnternet» şəbəkəsi vasitəsilə yayılması 2 Özəlləşdirmə prosesinə auditorların, qiymətləndiricilərin, menecment, hüquqi və iqtisadi məsələləri üzrə məsləhətçilərin geniş şəkildə cəlb olunması;

3 Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinə və investsiya lahiyələrinin həyata

4. keçirilməsinə cəlb olunması niyyətilə yerli və xarici investorlarla əlaqələrin effektiv təşkili;

Hal- hazırda regionlarda yeni yaradılan müəsisələrin ən başlıca problemlərindən biri onların dövlət qeydiyyatına alınması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan dövlət

“Sahibkarlıq fəaliyyəti tərəflərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkil edilməsinin təmin edilməsi tədbirləri barəsində” AR Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədi ilə rayonlarda da müvafiq işlər həyata keçirməlidir. Həm də “bir pəncərə” prinsipi yalnız müəssisələrin yaradılmasına deyil, həm də bütövlükdə sahibkarların üzləşdikləri ümumi problemlərinin həllinə şamil olunması məqsədə uyğun mümkündür.

1. Dövlətin ümumi ərazisi boyu istehsal və bazar infrastrukturunun yenidən qurulmasına və təkmiləşdirilməsinə (yol və enerji infrastrukturunun yenidən qurulması, ümumi kəndlərin qaz və rabitə ilə təmin olunması rayonlarda bank filiallarının açılması və s.) başlanılmış, sahibkarlığın inkişaf etməsində hər cür maneələrin aradan qaldırılması istiqamətində ciddi qərarlar verilmişdir və

1. Prezidentin 2011-ci il 21 dekabr tarixində imzaladığı "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması barəsində" fərmanı da bu və başqa məqsədlərin gerçəkləşdirilməsi istiqamətindən vacib əhəmiyyətə malikdir. Fərmanın preambula hissəsində göstərilədiyi şəkildə, belə bir sənədin imzalanması ölkəmizdə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişaf etməsi üçün müsbət şərait yaradılması bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı yüksəlişinin təmin olunması, əhalinin istehsal sahəsində məşğuluğunun artırılması niyyətinə xidmət edir.

2. 2009-cu il 14 aprel tarixli "Xüsusi iqtisadi zonalar barəsində" qanun ölkəmizdə sənayeləşmə prosesinin sürətlənməsinə yeni təkan vermişdir. Dövlət başçısının 24 aprel 2013-cü il tarixli fərmanına əlçədə "Sənaye parkları barəsində Nümunəvi Əsasnamə"nin təsdiq olunması ilə sənaye parklarının yaradılması, idarə olunması, habelə onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası formalaşdırılmışdır.

3. Dövlət tərəfindən sənayenin başqa sahələrinin inkişaf etməsinə nail olmaq üçün dövlət proqramları hazırlanmışdır. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2002-ci il 218 s No-lı sərəncamı ilə AR-da maşınqayırma sənaye sahəsinin 2002-2005-ci illərdə İnkişaf etmə Proqramı" qəbul olunmuşdur. Bu proqramda

"Azneftkimyamaş" ASC-də avadanlıqların, maşın və mexanizmlərin istehsalının genişləndirilməsi, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bu məhsullar üzrə ixrac potensialının artırılması, sahənin elmi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni neft-mədən avadanlıqlarının işlənməsi və sınaq nümunələrinin hazırlanması, təcrübə sınaq mərkəzlərinin yaradılması, beynəlxalq standartların (API, İSO - 9001 və s.) geniş şəkildə tətbiq olunması, fərdi lahiyələr əsasında maşınqayırma müəssisələrinin yenidən qurulması, istehsalatın strukturunun təkmiləşdirilməsi, qeyri-perspektiv istehsal güclərinin konversiyası, maşınqayırma sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qarşıya qoyulan istiqamətlərdə bəzi addımlar atılmışdır. Belə ki, son illərdə Yaponiya hökumətinin ayırdığı qrant hesabına "Azneftkimyamaş" ASC-in istehsal etdiyi çoxlu məhsullar Amerika Neft İnstitutunun (API) standartları və İSO-9001 beynəlxalq sistemi üzrə sertifikatlaşdırılmışdır. Lakin qeyd olunan tədbirlər şirkətin fəaliyyətində ciddi nəticələrin əldə olunması ilə nəticələnməmişdir. Bununla belə, ölkəmizdə bu sahənin inkişaf etmə etdirilməsi imkanları olduqca böyükdür. Belə ki, "Azneftkimyamaş" ASC-nin İnkişaf etmə Proqramında aşağıdakı məqsədlərə nail olunması nəzərdə tutulmuşdur:

- maşınqayırma sahəsinin inkişaf etmə etdirilməsi;
- rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin olunması maşınqayırma sənayesi məhsullarına olan daxili tələbatın ödənilməsinə nail olunması dövlətin ixrac potensialının artırılması;
- maşınqayırma sənaye sahəsinin inkişaf etmə əsasında başqa istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf etmə etdirilməsi;
- yeni iş yerlərinin açılması və əmək ehtiyatlarından effektiv istifadə olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Fikrimizcə, qeyd olunan məqsədlərə proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə nail olmaq mümkün deyildi. Bunun üçün dövlət daxili və xarici iqtisadi imkanlarını səfərbər etməlidir.

Bunlarla yanaşı ölkəmizdə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında

rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişaf etməsi üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişaf etməsini təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğululuğunu artırmaq niyyəti ilə AR Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli 548 nömrəli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Həmin Fərmanın 7.1-ci bəndinə əsasən Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün AR Dövlət Neft Şirkətinin "Azərikimya" İstehsalat Birliyinin ərazisindən 167,66 hektar torpaq sahəsinin AR-nın İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin istifadəsinə verilməsi müəyyən edilmişdir. Ölkəmizdə sahibkarlığın dəstəklənməsi, yeni texnologiyalara əsaslanan sənaye müəsisələrinin təşkili və əhalinin istehsal sahəsində məşğululuğunun artırılması niyyəti ilə AR Prezidentinin 2011-ci il 28 dekabr tarixli, 1947 nömrəli Sərəncamı ilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmışdır. Həmin Sərəncamın 5.1-ci bəndinə əsasən Balaxanı Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün AR Dövlət Neft Şirkətinin "Balaxanıneft" Neftqazçıxarma İdarəsinin ərazisindən 7 hektar torpaq sahəsinin AR-nın İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin istifadəsinə verilməsi müəyyən edilmişdir.

Sənayenin yüksəlişinin yeni innovasiyalar əsasında təmin olunması, texnoparkların sənayeləşmədə əsas strateji layihələr şəklində yer alması "AR - 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf etmə Konsepsiyasında da öz əksini tapmışdır. Sənəddə 2020-ci ilədək ARın tarixi ənənələri olan iri şəhər və rayonlarında yeni sənaye istehsalı sahəsi müəsisələrinin yaradılması və həmin müəsisələrdə innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması, ixtisaslaşmış və ümumi təyinatlı sənaye şəhərciklərinin yaradılması qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və iqtisadi potensial nəzərə alınmaqla Sumqayıtda neft-kimya, Balaxanıda məişət tullantılarının emalı, Gəncədə metal (alüminium) məmulatların istehsalı sahəsi üzrə sənaye şəhərciklərinin qurulması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyri-neft sənaye sahəsinin ənənəvi istehsal sahələrinin - kimya, metallurjiya, maşınqayırma, elektrotexnika, elektronika, yüngül sənaye, yeyinti və

aqroemal sənaye sahəsinin və s. inkişaf etmə ixrac imkanlarının artırılması ilə yanaşı, rəqabətqabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaradılması da dəstəklənmişdir.

Qarşıdakı illərdə dövlət sənaye sektorunda əsas məqsədə nail olmaq üçün sənayenin qeyri-neft sektorunun inkişaf etmə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, rəqabətə davamlı sənaye məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi və ixrac yönümlü istehsal sahələrinin yaradılmasının təşviqi, dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan sənaye müəsisələrinin sağlamlaşdırılması və özəlləşdirilməsi, özəlləşdirmədən sonra müəsisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, istehsalın texnoloji istiqamətdən yenidən qurulması, ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur Ümumi qeyd olunanlarla yanaşı hazırkı mərhələdə yeni çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənaye sahəsinin şaxələndirilməsi niyyəti ilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən hazırda təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin yaradılması və bu sahələrin inkişaf etmə etdirilməsi eləcə də sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının daha da gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişaf etməsini təmin edəcək imkanların formalaşdırılması, gücləndirilməsi zərurilliyini nəzərə alaraq da dövlət başçısının 2014-cü il 10 yanvar tarixli sərəncamına eləcə də 2014-cü il ARnda "Sənaye ili" şəklində elan edilib.

2.3. Ölkəmizdə sənayenin inkişaf etməsində inkişaf institutlarının rolunun qiymətləndirilməsi

Əvvəldə qeyd edildiyi şəkildə, inkişaf etmə institutları sənaye mühitində tətbiq edilən innovasiyalar sahəsində baş verə biləcək mənfi halların öhdəsindən gəlinməsi, iqtisadi və sosial infrastrukturun tərəqqi etdirilməsi və iqtisadiyyatın, eləcə də sənayenin tərəqqisində regional disbalansın aradan qaldırılmasına xidmət etdiyindən ölkəmizdə inkişaf etmə institutlarının şəbəkəsinin daha da genişləndirilməsi və ARın ümumi regionlarını əhatə edəcək şəkildə yayılması məqsəduyğundur.

Modern zamanda ARmızın iqtisadiyyatı üçün hədəf mərkəzində olan mühüm funksiyalardan biri və başlıcası dövlət iqtisadiyyatının neftdə asılılığının azaldılması və minimuma çatdırılmasıdır. Bu vəzifə AR dövlət başçısı hesabına qarşıya qoyulmuş və son zamanlarda bu sahədə çoxlu işlər görülmüşdür.

2014-cü ildən başlayaraq beynəlxalq iqtisadi idarə üsulunda müşahidə edilən proseslərin nəticəsi mümkündürəq da neftin qiymətinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi, eləcə də, AR-nın alış-veriş əməkdaşları olan dövlətlərdə qarşıçixma hesabına iqtisadi yüksəlişin dinamikasının azalması bir sözlə ölkəmizdə iqtisadi tərəqqiyə dair yeni yanaşmaların meydana çıxmasını zəruri etdi. Bu vaxt hədəflənən mühüm funksiya qeyri-neft sahəsindəki var olan imknanın hərəkətə gətirilməsi, bu sektorda dinamik tərəqqinin bərpa olunması üçün yeni iqtisadi islahatların keçirilməsi olub.

2015-ci ilin axırı, 2016-cı ilin başlanğıcından başlayaraq bu sektorda yeni islahatların tətbiqinə başlandı. Qeyri-neft istehsalına təkan verilməsi, sahibkarlıq işlərinə daha da zəngin yaradılması, eləcə də kənd təsərrüfatında ARmıza pul vəsaiti gətirə biləcək sektorların tərəqqisi üçün təxirəsalınmaz irəliləyişlər qeyd olundu.

Qeyri-neft sahəsini, eləcə də kənd təsərrüfatı və istehsal sənayesini AR-nın növbəti tərəqqisində mühüm prioritet sektorlar olacağını görən dövlət başçısı bununla əlaqədar ölkənin önündə ağır istəklərin qoyulduğunu, görülməyəcək işlərin

kifayət dərəcədə olduğunu iddia etmişdir: “Təbii ki, hazırki mühitdə qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi lap olduqca böyük prioritet olmalıdır. Mən qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi barəsində artıq bir neçə ildir deyirəm, bu meyldə həm də praktik irəliləmələr olur. Bölgələrin tərəqqisi, bölgələrdə daxili quruluşun, sosial quruluşun formalaşdırılması, yolların, qaz xətlərinin, elektrik stansiyalarının, kənd yollarının inşası, şirkətlərin, ofislərin yaradılması - ümumi sadalananlar son dövrlər ARın gerçəkliklərini göstərir. Əgər zamanında qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi ilə maraqlanmasaydıq, indi biz dövlət daxilində olan ehtiyacı heç qarşılaya bilməzdik”.

Yürüdülmən iqtisadi islahatlar, yerinə yetirilən sənayeləşmə siyasəti, qeyri-neft sahəsinə ölkənin göstərdiyi köməklik cavabsız qalmır. Bu, Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il dövründə gördüyü işlər barəsində verdiyi hesabatında qeyd olunan rəqəmlərdə özünü göstərmişdir. Nəticədə, hesabatda qeyd edilir ki, 2018-ci il dövründə ölkəmizdə 70 milyard 135,1 milyon manatlıq kompleks endogen məhsul emal edilib. Dövlət sakinlərinin hər birinə düşən pay 7,205 min manat, və ya 4 min 186,3 dollar olub.

Ötən il iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarında emal edilmiş əlavə məbləğ 2017-ci illə müqayisədə 2,7 % faiz çoxalıb, onun ÜDM-də xüsusi kütləsi 62,8 % faiz təşkil edib. Neft sahəsində əlavə məbləğ 5 % faiz aşağı düşüb. Bu mərhələdə nəqliyyat və depo təsərrüfatı sektorlarında əmələ gəlmiş əlavə məbləğ 2017-i ilə nisbətən 8,5 % faiz , məlumat və rabitə sektorlarında 6,6 % faiz , turistlərin məskənləşməsi və ictimai iaşə sektorlarında 5,9 % faiz , kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektorlarında 4,2 % faiz , alış-veriş və nəqliyyat mexanizmlərinin təmiri sektorlarında 2,5 % faiz , sosial və başqa servislər sektorlarında 1,5 % faiz yüksəlib, sənaye və inşaatda isə uyğun mümkündürəq da 4,2 % faiz və 1,5 % faiz aşağı düşüb.

ARda qeyri-neft sənayesinin tərəqqisi ilə bağlı yerinə yetirilən dövlət proqramları və təzə sənaye sektorlarının tərəqqisi üçün geniş şəkildə yollar açır. Bunun şəklinde müsbət meyillər əsas götürülərək, AR-da 2014-2020-ci illər

dövründə qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqi prioritetlərinə aşağıdakıları misal göstərmək mümkündür:

- bölgələrdə çəkişmə bacarığı olan və eksport məhsullar emal edən, modern avadanlıqlara əsaslanan şirkətlərin yaradılması, bu yerlərdə emal olunan məhsulların bölgə və ümumi dünya bazarlarına eksportuna təkan verməsi;

- qeyri-neft sənaye sektorlarının iqtisadi rayonlar üzrə tərəqqisinin investisiya siyasətində prioritet şəklində götürülməsi;

- sənaye sahəsinin siyasətinin mühüm payı olan Xüsusi İqtisadi Zonaların formalaşdırılması üçün vacib olan işlərin görülməsi;

- qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqisinə, iqtisadiyyatın yeniləşməsinə, innovativ və elmtutumlu iqtisadiyyatın təşəkkül tapmasına, keyfiyyətli avadanlıqlar əsasında çəkişmə bacarığı olan sənaye istehsalının böyüdülməsinə yiyələnmək niyyətilə sənaye parklarının və təşkilatlarının ərsəyə gətirilməsi;

- standartlaşdırma siyasəti dairəsində qeyri-neft sənaye sektorlarında işləyən şirkətlərdə beynəlxalq normaların tətbiqinin böyüdülməsi;

- AR iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyətə sahib olan kimya sənaye sahəsinin təkrarən bərpası və tərəqqisinə yiyələnmək, emal edilən məhsulun keyfiyyətinin artırılması, onların istehsal dərinliyinin çoxaldılması;

- AR-nın maşınqayırma sənaye sahəsinin tərəqqisinin çevikləşdirilməsi, emal edilən məhsulların xarici bazarlara qoyulmasının və çəkişməyə davamlılığının təşkili, neft-maşınqayırma sənaye sahəsinin tərəqqisinin bərpa olunması;

- münbit tədarüklərə sahib qara və əlvan metallurgiyanın tərəqqi etdirilməsi;

- yüngül sənayenin tərəqqisinin modern istəklərə müvafıqlaşdırılması, daxili və xarici bazarlarda sözügedən məhsulların çəkişmə bacarığının artırılması;

- qida məhsullarının çəkişməyə davamlılığının təşkili ucun dəyərli bioloji elementlərlə zəngin yerli xammaldan faydalanmaqla məhsulların istifadə edilməsi, bu məhsulların bioloji qiymətinin artırılması və dadının nisbətən yaxşılaşdırılması və s.

AR-da sosial-iqtisadi tərəqqinin tempinin artması ilə əlaqədar təşkil edilən konsepsiyalar, proqramlar, eyni zamanda qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqisini də göstərən proqramların yerinə yetirilməsi 2014-2020-ci illər dövründə qeyri-neft sənayesində xeyli tərəqqi hədəflərinin qazanılmasına təkan verəcəkdir:

- qeyri-neft ÜDM-nin tutumunun iki misildən çox artırılması;
- qeyri-neft sahəsi əsasında adambaşına düşən ixrac payının 1000 dollar olmasıdır;
- qeyri-neft sənayesi əsasında ÜDM-in orta illik real yüksəliş tempinin 7 % faiz -dən çox artırılması;
- qeyri-neft sənayesində davamlı artım tempinin bərpası, bu sektorlara investsiya sərmayələrinin 2 misili artırılması;
- qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqi imkanının artırılması, bu sektorlarda innovasiya yönümlü məhsul istehsalının böyüdülməsi;
- qeyri-neft sənayesində çoxşaxəli, innovasiya yönümlü möhkəm quruluşun təməlinin qoyulması.

ARMızın qeyri-neft sənayesində müşahidə edilən qənaətbəxş tərəqqi istiqamətləri bu sahənin perspektiv tərəqqi senarilərinin konkretləşdirilməsini labüdləşdirir. Perspektivdə qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqi senarisinin seçimində sənaye emalının möhkəm və yüksək artım templərinin bərpa olunması, onun daxili quruluşunun inkişaf etmə etdirilməsi və əlverişliliyinin çoxaldılması mütləq mümkündürəq da dəyərləndirilməlidir. Bu sektorda vacib meyillər istehsal təchizatlarının yüksək mənəvi və fiziki aşınmasının ləğv olunmasından, ənənəvi məhsulun çəkişmə bacarığının, investsiya və innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsindən, qeyri-neft sənaye sahəsinin daha da intesiv tərəqqisindən və istehsal fəaliyyət növlərinin stimullaşdırılmasından ibarətdir. Yaradılan əlverişli investsiya mühiti, təsərrüfat fəaliyyətinin tərəqqisi ilə əlaqədar aparılan islahatlar 2014-2020-ci illərdə qeyri-neft sənaye sektorlarının daha da sürətli tərəqqisini sağlayacaq.

Azərbaycanımızda qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqisində 2 senaridən faydalanmağa üstünlük verilir: investsiya senarisi və innovasiya senarisi.

İnvestisiya aktivliyi dövlətin istehsal sektorlarının, servis sahəsinin sosial-iqtisadi son vəziyyətlərinin təsirini çoxaldıb, ənənəvi iqtisadiyyatın makroiqtisadi meyarlarını yüksəltməklə yeni inteqrasiya, qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun düşünülmüş, uzunzamanlı iqtisadi siyasət zolağının ayrılmaz hissəsinə əhatə etməkdədir.

İnvestisiya senarisi qeyri-neft sənayesinə aid olan yerli sektorların maddi-texniki mənbəyinin inkişaf etmə etdirilməsinə, onların rəqabətəyönümlü məmulat emal etməsinə, daxili quruluş sisteminin inkişaf etmə etdirilməsinə, müəsisələrin ixrac potensialının yüksəldirməsinə yönəldiləcəkdir. AR ərazisində emal olunan təchizatların keyfiyyət dərəcəsinin çoxaldılması və modern bazar istəklərinə müvafıqlaşdırılması mühüm investsiya yatırımları köməyi ilə yerinə yetiriləcək. Bu cür tərəqqi tendensiyası daha da öncə xarici dövlətlərdən import edilən xeyli məhsulun nisbətən Azərbaycanda emal olunmasına şərait yaradacaqdır.

İnvestisiya senarisi 2020-ci ilə kimi və növbəti illərdə sənaye istehsalının möhkəm və yüksək artım templərinin təşkilinə, daxili quruluşunun inkişaf etmə etdirilməsinə və əlverişliliyinin çoxalmasına təsir edəcək.

Qeyri-neft sənayeisində investsiya senarisi təzə istehsal sektorlarının fəaliyyət göstərməsi və təzə ofislərin əsasının qoyulması hədəfinin gerçəkləşməsinə də sağlayacaqdır. İqtisadiyyat sahəsində klaster yanaşmasının tətbiq olunması və investsiya aktivliyinin güclənməsi kimya birliyinin, neft-kimya maşınqayırma sektorlarının, aqrar-istehsal sahəsinin öncəki tərəqqisinin düzəldilməsinə təkan verəcəkdir. Qeyri-neft sənayeisində investsiya senarisinin tərəqqisi ilə original və başqa vəsaitlərin təsərrüfat sirkulyasiyasına cəzb edilmə potensialı böyüyəcək və onlardan faydalanmanın əlverişliliyi artacaq.

AR-nın qeyri-neft sənayeisində innovasiya senarisinin tətbiq olunması bölgə üzrə tərəqqinin də intensivləşməsinə öz təsirini göstərməkdədir. Bölgə üzrə innovasiya fəaliyyəti xüsusən ayrı-ayrı təşkilatı-hüquqi formatlı, innovasiya

istiqlamətli yeni sənaye müəsisələrinin yaradılmasını və inkişaf etməsini, ARda Müstəqil İqtisadi Ərazilərin əmələ gətirilməsinin intensivləşdirilməsi, innovasiya fəaliyyəti üzrə infrastruktur və əlverişli mühitin formalaşdırılmasını, bölgələrdə sənaye və texnoloji parkların əsasının qoyulmasını, yerli xammal və sərvətlərdən innovasiya və eksportyönümlü məhsul emalına keçidin sağlanması və s. meyilləri təşkil edir.

Yerinə yetirilən vəzifələrin məntiqi ardı mümkündürəq da AR prezidentinin 2014-cü il yanvar ayının 10-da təsdiq etdiyi 212 sayılı fərmanı ilə AR ərazisində 2014-cü il “Sənaye ili” qəbul edilmiş, sənayenin tərəqqisinə aid görülməyəcək işlər planı tərtib etmişdir. Əlavə mümkündürəq da AR dövlət başçısının 2014-cü ilin 26 dekabrında imzaladığı 964 sayılı Sərəncamı vasitəsilə “AR ərazisində sənayenin tərəqqisinə aid 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiqlənmişdir. Proqramda vacib meyillərdən biri mümkündürəq da – sənayenin çəkişmə bacarığının çoxaldılması, qeyri-neft sənaye sahəsinin eksport imkanının çoxaldılması sahəsində effektiv işlərin görülməsi qeyd edilmişdir.

AR üzrə dövlət başçısı İlham Əliyevin 2016-cı il dekabr ayının 6-sı imzaladığı fərmanı ilə qəbul edilən ağır sənaye və maşınqayırmanın tərəqqisinə dair Strateji Yol Xəritəsinin gerçəkləşdirilməsi də qeyri-neft sahəsinin eləcə də sənayenin tərəqqisinə stimül verəcək. Yada salmaq ki, sadalanan Strateji xəritə qeyri-neft sahəsində nəzərə çarpan proseslərə intensiv adaptasiya, eləcə də postneft iqtisadi tərəqqi nümunəsinə dəstək olunması üçün sənayenin hədəflədiyi təzə çağırışlar və potensialları göstərməklə tərtib edilib. Bu vaxt ağır sənaye və maşınqayırmanın çəkişmə bacarığı, innovativliyi və iqtisadi tərəqqiyə dəstək göstərməsi prinsipləri vacib hesab edilib.

Vurğuladığımız şəkildə, 2008-ci ildən etibarən yer üzündə görülmən iqtisadi işlər yerli şirkətlərin çəkişmə bacarığını çoxaltmaq, importa olan tabeliliyi aşağı salmaq, eksportyönümlü qeyri-neft iqtisadiyyatının intensiv tərəqqisini və insan kapitalından məqsədəuyğun faydalanmanı reallaşdırmaq sahəsində islahatların lap çox dərinləşdirilməsini vacib hesab edib. Bu səbəbdən, iqtisadiyyatın prioritet

sahələrinin, beynəlxalq məsləhət verənlər də çağırılmaqla, ətraflı analizi sayəsində regional yanaşmanın tətbiq olunması və uyğun sektorlar əsasında xüsusi rəylərin tərtib olunması üçün bir sıra tədbirlər görülüb.

Sözügedən dövr kəsiyində neft-qaz sahəsindən qazanılan mənfəətlərin bir hissəsi sənayenin fərqli istiqamətlərinin tərəqqisinə yönəldilib, bölgələrdə sənaye quruluşunun optimallaşdırılması niyyətilə dövlət proqramları işlənilib hazırlanıb, kompleks infrastrukturun normallaşdırılması, təzə istehsal obyektlərinin fəaliyyət göstərməsi üçün çoxlu proyektlər yerinə yetirilib. Sənayenin tərəqqi etməsində AR ərazisində yaradılan effektiv biznes şəraitinin, eyni zamanda sahibkarlığın nizamlanması istiqamətində mühüm təkliflərin olduqca böyük rolu olub. Ötən il sənaye quruluşunda nisbətən optimallaşdırma işləri görülüb, mədənçıxarma sahəsinə düşən hissə azalıb, istehsal sahəsinə düşən hissə isə artıb.

Qeyri-neft sənaye sahəsinin tərəqqisinə vacib effekt göstərəcək sənaye ərazilərinin meydana çıxması da əsas məqamlardan biridir. Xatırlayaq ki, yaxın və uzunmüddətli perspektivdə texnoparkların tərəqqisinə təkan vermək üçün AR-nın vergi qanunvericiliyində sənaye və avadanlıqlar parkında fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi kəslərə, o cümlədən parkların idarə olunan birlik və operatorlarına mənfəət, ƏDV, mülk və torpaq vergilərinə eləcə də 7 illik güzəştlər düşünüülüb.

AR prezidenti İlham Əliyev çıxışlarından birində vurğulamışdır ki, hal-hazırda ARın hədəflədiyi əhəmiyyətli məqsəd ARmızın azadlığını bundan belə də qüvvətləndirmək və ölkəmizi ümumi dünyanın ən çox tərəqqi etmiş və çəkişməyə qarşı dayanıqlı dövlətləri ilə eyni mövqeyə qaldırmaqdır. Bu səbəblə də modern ümumi dünyanın müraciətləri də qeyd edilməklə, bölgələrdəki intensiv tərəqqi davam etdiriləcəkdir. Beləliklə, qəbul edilmiş ümumi proqramların və başqa olduqca böyük proyektlərin icrası qeyri-neft sahəsinin fasiləsiz tərəqqisinə imkan yaradacaq, ictimai servislər və sosial infrastruktur daha da çox inkişaf etmə edəcək, eləcə də, AR ümumi dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri cərgəsinə çıxmasında olduqca böyük irəliləyiş olacaq.

III Fəsil SƏNAYENİN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sənayenin yüksəlişinin perspektiv inkişaf etmə istiqamətləri

AR-da sənayenin tərəqqisinə köməklik göstərən institutlar sırasında ARın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatı (SYMT), “AR Investsiya Müəssisəsi” ASC, AR ARsənda Elsportun və Investisiyaların Təşviqi Təsisatı (AZPROMO), AR-nın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Projektləri və Kreditlərinin İdarə olunması üzrə Dövlət Xidməti və AR Rabitə və Məlumat Texnologiyaları Nazirliyinin asılılığında Məlumat avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatını və s. misal çəkmək mümkündür.

1991-ci ildə AR dövləti öz azadlığını bərpa etdikdən sonra dövlətin müstəqillik qazanmasının ardı mümkündürəq da təzə iqtisadi əlaqələrə keçid, özəl sahənin meydana gətirilməsi və tərəqqi etdirilməsi, buna görə də ona effektiv iqtisadi köməyi göstərə biləcək yerli iqtisadi idarələrinin qurulması zərurətinin mühüm funksiyalarından biri şəklində önümüə çıxdığı bir anda- 1992-ci il 12 oktyabrda “ARın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının Əsasnamə”sinin qəbul olunması ilə sahibkarlığa, eləcə də kiçik və orta biznesə dövlət gəlir cədvəlinin vəsaiti tərəfindən güzəştli kreditlər verəcək birinci iqtisadi təşkilatının təməli qoyulmuş və bu təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqədar mütləq işlər görülməsi AR-nın Nazirlər Kabinetinə həvalə edilmişdir. Lakin, aydındır ki, azadlıq qazandıqdan sonra ARnda iqtisadiyyatın ümumi sektorlarında böhran hökm sürdüyündən bu qurumun da fəaliyyəti tam şəkildə həyata keçirilə bilməmişdi.

AR-nın Nazirlər Kabinetinin 1997-ci il sentyabrın 29-u imzaladağı 110 nömrəli təklifi ilə “Dövlət gəlir cədvəlinin “Kiçik sahibkarlığa investsiya köməyi” prinsipində düşünülen pulun paylaşdırılması və faydalanılmağı barəsində Əsasnamə” qəbul edildikdən sonra Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının ləvazimatlarının məskunlaşdırılması formalarında edilmiş yeniliklər hesabına

sahibkarlıq amillərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Yardım Komitəsinin rəyləri üzrə AR-nın Nazirlər Kabinetinin uyğun təklifləri ilə AR-nın İqtisadi Nazirliyi hesabına ayırd edilən vəsaitə görə yerinə yetirilmişdir.

Amma Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının ləvazimatlarının sahibkarlıq amillərinə çatdırılmasının ilk vasitəsi, dövlət gəlir cədvəlindən ayırd edilmiş pulların bütövlükdə istifadə edilməsini, güzəştli kreditlərin sahibkarlıq amillərinə onlara lazım olan zamanda verilməsini, o cümlədən kreditlərin əlverişli istifadəsi və geri verilməsində istənilən miqdar və keyfiyyət meyarlarına yiyələnməsini kifayət dərəcədə bərpa edə bilmədiyindən, dövlət gəlir cədvəlindən güzəştli kreditlərin verilməsi üçün qırağa qoyulmuş 13.2 milyon manat pulun 2001-ci ilə kimi olan müddət kəsiyində təkcə 1.1 milyon manatı, yəni ki, cəmi 8 faizi yararlanılmışdı. Ortaya çıxan durum Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının Əsasnaməsində və onun pulunun doğru istifadəsi metodlarında köklü yeniliklər etmək lazımlığını meydana çıxarmışdır.

Dövlət gəlir cədvəlinin məbləğindən götürülərək verilən güzəştli kreditlərin istifadəsində ortaya çıxan bəzi anlaşmazlıqların ləöv olunması, Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının fəaliyyətinin AR iqtisadiyyatının tərəqqisinin prioritetləri və dövrlər üzrə çözülməsi istənilən funksiyalarla uyğunlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət yardımının qüvvətləndirilməsi və bu fəaliyyətin böyüdülməsinin bərpası niyyətilə ulu öndər lider Heydər Əliyevin 2002-ci il avqust ayının 27-si imzaladığı 779 nömrəli Sərəncamı ilə "AR-nın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatı barəsində Əsasnamə"nin və "ARın Sahibkarlığa Yardım Yerli təsisatının məbləğinin istifadəsi Qaydaları"nın qəbul olunması ilə Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının gördüyü işləri və sahibkarlıq amillərinin investisiya projelərinin güzəştli əmrlərlə iqtisadi ləşdirilməsi vəsaitinin təkrarən bərpa olunması bu iqtisadi təşkilatının tərəqqisində çevriliş nöqtəsi olmuşdur. Bu Üsulların tətbiq olunması güzəştli kreditlərin verilməsində kifayət dərəcədə mühüm vəzifə daşmışdır. Verilən üsullara müvafiq mümkündürəq da, Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının məbləği

İqtisadi Tərəqqi Nazirliyi, İqtisadi Nazirliyi və Mərkəzi bankın üzvlərindən təşkil olunmuş qurulmuş olan Müsabiqə Komissiyası hesabına seçilmiş səlahiyyətli banklar köməyi ilə məskunlaşdırılmaqla, sahibkarlıq amillərinə minimum faizlə (illik 7 faizlə; toplu məlumat mexanizmlərinin tərəqqisinə meyilli proyektlər üzrə isə illik 5 faizlə) yerli pul vəsaitində kreditlərin ödənilməsinə başlanılması, eyni zamanda kreditlərin zaman intervalının ilk üçdə iki hissəsində güzəşt mərhələsinin təyin olunması və kredit faizinin çox az olması, sahibkarlıq amillərində sözügedən kreditlərdən yararlanmağa hədsiz marağın oyanmasına nədən olmuşdur.

Azərbaycan dövlət başçısının 2006-cı il dekabr ayında imzaladığı 504 nömrəli Sərəncamı ilə qəbul edilmiş "ARın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatı barəsində Əsasnamə"nin və "AR-nın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının məbləğ faydalanılması üsulları" ilə Sahibkarlığa yardım Yerli təsisatının fəaliyyət vasitəsi dəyişdirilərək bölgələrdə Təsisatın üzvlüklərinin meydana çıxması və sahibkarlıq amillərinin bilavasitə Təsisata və bölgələrdə meydana çıxmış üzvlüklərinə xəbərdarlıq yollaması, Təsisatın idarəçilik orqanı hesab edilən Müşahidə Şuraasının meydana gətirilməsi və aşağıda qeyd olunan sinifləndirmə üzrə güzəştli kreditlərin verilməsi şəklində yeniliklər müşahidə edildi.

Azərbaycan dövlət başçısının 2009-cu il oktyabr ayının 7-si imzalanan sərəncamı ilə qəbul olunmuş "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatı barəsində Əsasnamə"si və "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının məbləğinin faydalanılması metodları"nda Təsisatın fəaliyyət vəsaitinin, hüquq və funksiyalarının, iş görməsinə dair qanunvericilik mənbəsinin və idarəetmə quruluşunun daha da inkişaf etmə etdirilməsi eləcə də, iş görməsi üzrə monitorinqin daha da düzgün və effektiv yerinə yetirilməsi şəklində strateji önəm daşıyan tədbirlər düşünülmüşdür.

Azərbaycan dövlət başçısının 2011-ci il oktyabr ayının 13-ü "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının məbləğlərin istifadəsi vəsaitinin inkişaf etdirilməsi barəsində" Sərəncamı ilə Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının pul qiymətinin işlənməsi metodları"na artırılan və yeni

olan dəyişiklik edilərək Təsisatın pulu tərəfindən sahibkarlıq amilləri üçün verilən güzəştli kreditin ən aşağı həddi 5000 m olunmuşdur.

Eləcə də göstərilən Sərəncamla Təsisatın pul dəyəri hesabına verilən güzəştli kreditlər üçün zamanın ən yüksək həddi 10 ilə kimi uzadılmışdır.

Təsisatın pul qiymətinin istifadəsi meyilləri mümkündürə da aşağıdakıları göstərmək mümkündür: startap projelərə köməklik göstərilməsi; aqroparkların qurulması; logistik və yaşıl market mərkəzlərinin meydana çıxması; moder istixana yerlərinin qurulması; sürətli şəkildə bağçılıq və tingçilik təsərrüfatlarının qurulması; texniki bitkiçilik və qərzəkli meyvə hazırlanması və emal şirkətlərinin qurulması; məlumat avadanlıqlarının və turizmin tərəqqisi və s.

İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Yardım Yerli Təsisatının pul dəyəri sayəsində 2017-ci il müddətində güzəştli kreditlər hesabına iqtisadi ləşdirilmiş projelərin bölgüsü aşağıda çəkilən cədvəllərdə göstərilmişdir.

Cədvəl 5. 2017-ci il dövründə iqtisadi ləşdirilmiş lahiyələrin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü

s / s	Kreditlərin növləri	Lahiyyələri n sayı	Xüsusi çəkisi(% faiz)	Kredit məbləği(mi n manat)	Xüsusi çəkisi(% faiz)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı(nəfər)
1	Ayrı-ayrı sənaye məhsullarının istehsalı sahəsi və emalı	68	3.5	33663.5	23.1	1000
2	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sahəsi və emalı	1871	95.8	96981.5	66.4	5224
3	Başqa sahələr	14	0.7	15355.0	10.5	367
Cəmi		1953	100	146000.0	100	6591

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Yerli Fondunun hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Link: economy.gov.az

İctimai-özəl cəhd şəklində 2003-cü ildə İqtisadiyyat Nazirliyi hesabına meydana çıxarılan ARnda Eksportun və İnvestisiyaların Təşviqi Təsisatı (AZPROMO) qeyri-neft sahələrinə xarici investsiya xərclərinin çağırılması və qeyri-neft məmulatlarının eksportuna təkan verilməsi niyyətilə fəaliyyət göstərir.

Cədvəl 6. 2017-ci il dövründə iqtisadi ləşdirilmiş lahiyələrin kreditin növləri üzrə bölgüsü

s / s	Kreditlərin növləri	Lahiyləri n sayı	Xüsusi çəkisi (% faiz)	Kredit məbləği(mil manat)	Xüsusi çəkisi(% faiz)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı(nəfər)
1	Kiçik həcmli kreditlər	1875	96.0	20189.0	133.8	2776
2	Orta həcmli kreditlər	41	2.1	8941.0	6.1	924
3	Olduqca böyük həcmli kreditlər	37	1.9	116870.0	80.1	2891
Cəmi		1953	100	146000.0	100	6591

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Yerli Fondunun hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır .

Link: economy.gov.az

Bu sektorda işləyən instutlardan biri "AR İnvestisiya Müəsisəsi" Açıq Səhmdar Cəmiyyətidir (AİM). AİM AR dövlət başçısının 2006-cı il mart ayının 30-u imzaladığı 1395 nömrəli "İnvestisiya Fəaliyyətinin Təşviqi üzrə Əlavə Tədbirlər barəisndə" fərmanı ilə əsası qoyulmuşdur. Onun fəaliyyətinin niyyəti, eləcədə, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarının tərəqqisini bərpa edən və dövlət içərisində və yaxud dövlət xaricində həyata keçirilən lahiyələrə investsiya qoyuluşunun, o cümlədən bu sektorlarda iş görən təsərrüfat cəmiyyətlərinin və başqa kommersion birləklərinin qanun kapitalındakı mövqesini (səhmlərini) almaqla müddətli investsiya qoyuluşunun həyata keçirilməsidir.

Şirkətin nizamnamə kapitalı 160 000 000 (yüz altmış milyon) manatdır. Şirkətin nizamnamə kapitalı hər birinin nominal məbləği 100 manat olan 1600000 ədəd adi adlı səhmdən təşkil edilmişdir. Şirkət onun ali idarəetmə orqanının qərarına eləcədə səhmlərin nominal qiymətini artırmaq və ya əlavə səhmlər ötürmək metodu ilə qanun kapitalını çoxalda bilər. Şirkət onun ali idarəetmə orqanının qərarına eləcədə səhmlərin nominal məbləğini aşağı salmaq metodu ilə və ya səhmlərin bir hissəsini satın alıb onların kompleks qiymətini azaltmaq üsulu ilə qanun kapitalını aşağı sala bilər.

Şirkətin əmlakının formalaşdırılmasının mənbələri aşağıdakılardır:

1. səhmdarların payları;
2. könüllü verilən əmlak;
3. səhmlər, istiqrazlar, başqa qiymətli kağızlar və başqa yerləşdirilən vasaitlərdən alınan dividendlər, gəlirlər;
4. öz əmlakının istifadəyə qoyulması və ya onun satılması nəticəsində qazanılan mənfəət;
5. təsis və ya üzvlük etdiyi müəsisələrin gördüyü işlər sayəsində əldə olunan gəlirlər;
6. qrantlar;
7. qanunvericilikdə əngəllənməyən başqa daxilolmalar.

Şirkət fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsini və investisiya miqdarının yüksəldilməsi istiqrazlar buraxmaq, əlavə səhm və ya kreditlər cəlb etməklə bərpa edə bilər. Şirkətin dövlətə məxsus səhmləri üzrə dividendlər ARın Dövlət Neft Təsisatına köçürülür. Şirkət qanunvericiliklə təyin edilmiş üsulda vergiləri və başqa icbari ödənişləri ödəyir, iqtisadi, statistik və sair hesabatlar tərtib edir, onları uyğun dövlət idarələrinə sunur. 2014-cü ilin oktyabr ayından başlayaraq ARda sənaye ərazilərinin görəcəyi işlərin müəyyən olunması və tənzimlənməsi AR dövlət başçısının uyğun sərəncamı ilə "AR İnvestisiya Şirkəti" ASC-nə həvalə edilmişdir.

AZPROMO Azərbaycanın investisiya şəraiti barəsində hərtərəfli informasiya əldə etmək istəyən və investisiya qoyuluşunda iştirak edən xarici müəsisələrə "vahid pəncərə" vəzifəsi əsasında servis göstərir və köməklik edir. Bu təşkilat, eləcə də, xarici bazarlara nüfuz etməyə cəhd göstərən yerli müəsisələrin də vəfalı tərəfdaşdır. Olduqca böyük xarici nümayəndə heyəti və tərəfdaşlar silsiləsindən başqa, xarici satış mərkəzləri və tətbiq olunan alış-veriş nizamnamaları barəsində məlumatlılığı yerli müəsisələrə eksport bacarığını yüksəltmək üçün effektiv imkanlar təqdim edir.

Olduqca böyük beynəlxalq zəncirvari sistemə malik olan AZPROMO İnvestisiya Təşviqi Agentliklərinin Ümumi dünya Assosiasiyasının

nümayəndəsidir və hazırda assosiasianın vitse-prezidentlik ləqəbinə sahibdir. Təsisatın Gürcüstan, Avstriya və Çində yerləşən və Bakıdakı mərkəzimiz hesabına koordinasiya olunan beynəlxalq iştirakçı heyətləri müştərilərinə yerində və çox qısa müddət kəsiyində servis göstərir. Eyni zamanda AZPROMO xeyli investsiya təşviqi agentlikləri, alış-veriş və sənaye palataları və başqa uyğun institutlar ilə ciddi münasibətlər

formalaşdırmışdır, yer üzünün 37 ölkəsindən 80-dən çox birlik ilə əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq memorandumları qüvvədədir.

AZPROMO ixrac sahəsində aşağıdakı xidmətləri göstərir:

1. İnformasiya dəstəyi:
2. Hüquqi dəstək:
3. Təşkilati dəstək:
4. Marketing dəstəyi:

AR dövlət başçısının «Aqrar şöbədə idarəetmənin inkişaf etmə etdirilməsi tədbirləri barəsində» 2004-cü il oktyabr ayının 23-ü imzaladığı 467 nömrəli fərmanına əlçədə aqrar şöbədə sahibkarlıq işləri ilə maraqlanan fiziki və hüquqi kəslərə ölkənin yardım etməsilə kreditlərin cəzb olunmasını və təyinatı üzrə faydalanılmasını yerinə yetirən icra haşəklindəyyəti idarəsi - ARın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsası qoyulmuşdur.

"ARın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin görəcəyi işlərin müəyyən olunması və "Bəzi mərkəzi icra haşəklindəyyəti idarələrinin quruluşlarının qəbul olunması barəsində" AR dövlət başçısının 2010-cu il 14 iyul ayının 14-ü imzaladığı 1015 nömrəli Fərmanında yenilik olunması barəsində" AR dövlət başçısının 2014-cü il oktyabr ayının 3-ü imzaladığı 761 nömrəli Fərmanına müvafiq mümkündürəq da ARın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsasında ARın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Proyektləri və Kreditlərinin İdarə Olunması üzrə Dövlət Servisi qurulmuşdur. AR

dövlət başçısının 2015-ci il iyul ayının 23-ü imzaladığı 571 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Servisinin Əsasnaməsi qəbul edilmişdir (Niftullayev. V.M 2014 s.237).

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Proyektləri və Kreditlərinin İdarə Olunması üzrə Dövlət Servisinin proyektlərindən biri olan “İkinci Kənd Təsərrüfatının Tərəqqisi və Kreditləşdirilməsi” lahiyəsi onun tərkibində olan Lahiyə İdarəetmə Qruppu (LIQ) tərəfindən idarə olunur və idarəetmə prosesinin ümumi dəyəri, 25 milyon ABŞ dollarıdır.

Yerinə yetirilən proyektlərin kredit komponenti çərçivəsində 96 min kiçik və orta biznes sahibkarlarına 48 milyon manat dəyərində, eləcə də mikrokreditlər verilmişdir. Bu kreditlər biznes sahəsinin inkişaf etməsinə müsbət təsiri ilə yanaşı, kooperasiya əlaqələrinin təşəkkülü və tərəqqisinə, eləcə də kənd əhalisində kredit mədəniyyətinin təşəkkülünə yaxşı təsir göstərərək, regionlardan miqrasiyanı azaldır.

Kiçik və orta biznesdə çalışan sahibkarlara və təsərrüfat qurumlarına güzəştli formada kreditlərin verilməsi üçün, 2017-ci ilin İnvestisiya Proqramı daxilində Dövlət Agentliyinə 5,0 milyon manat dəyərində pul ayrılmışdır. Səlahiyyətli kredit təşkilatları köməyi ilə bu vəsait hesabına, 32 rayonda fəaliyyət göstərən 211 sahibkara heyvandarlığın quşçuluğun, arıçılığın, nohur balıqçılığının, meyvəçiliyin, üzümçülüyn, kartofçuluğun və eləcə də kənd təsərrüfatı məmulatlarının emalının inkişaf etməsi üçün kreditlər verilmişdir .

2017-ci ilin nəticəsinə görə ARda kredit qoyuluşlarının ümumi miqdan 9950.3 milyon manat olmuşdur. Kredit qoyuluşlarının artımının bir sıra səbəbləri var ki, onlardan ən başlıcası ÜDM-nin artımı ilə əhalinin və sahibkarların gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi kredit almaq və ödəmək imkanlarının artması ilə əlaqədardır. Başqa bir səbəb şəklində yerli valyutanın məzənnəsinin son illər sabit qalması bankların risk səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış bu isə eyni zamanda kredit qoyuluşlarının çoxalmasına nədən olmuşdur. AR-nın kredit sistemində kreditlərin ayrıldığı sektorlar arasında fərqliliklərin olması çox vacib mövzulardandır.

Cədvəl 7. Kreditin qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu, mln man.

Sahələr	İllər									
	2013		2014		2015		2016		2017	
	Cəmi	Xüsusi çəkisi faiz -lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi faiz -lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi faiz -lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi faiz -lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi faiz -lə
Ticarət və xidmət	1194.0	25.5	1911.3	26.6	1834.0	21.8	2206.8	24.1	2844.4	28.6
Energetik, kimya və təbii sərvət sərvətləri.	302	6.5	855.7	11.9	1522.0	16.1	984.6	16.7	289	2.9
Kənd təsərrüfatı və emal	197.2	4.2	261.5	3.6	394.8	4.7	441.3	4.8	466.7	4.7
İnsaat və əmlak	312.3	6.7	461.4	6.4	576.5	6.9	660.6	7.2	875.3	8.8
Sənaye və istehsal	308.0	6.6	427.5	5.9	536.9	6.4	682.4	7.4	582.9	5.9
Nəqliyyat və rabitə	469.6	10.0	669.1	9.3	520.4	6.2	454.4	5.0	409.7	4.1
Ev təsərrüfatları	1657.2	35.4	2334.9	32.5	2328.9	27.7	2700.8	29.5	3315.0	33.3
Başqa	241.5	5.2	241.8	3.4	694.0	8.3	1033.1	11.3	1166.5	11.7
Cəmi	4681.8	100	7191.3	100	7191.3	100	8407.5	100	9950.3	100

Mənbə: AR Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Abşeron rayonunda nəzərə alsaq Bakı - Abşeron ərazisində ümumi kredit qoyuluşlarının 90.1 faizi istifadə edilir. Kredit qoyuluşlarının strukturuna nəzər saldıqda görürük ki, kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış rayonlara qoyulan kreditlərin miqdarı olduqca aşağıdır. Ümumilikdə kredit qoyuluşlarının yalnız təqribən 4 - 5 % faiz -i kənd təsərrüfatı məmulatlarının emalına yönəldilmişdir.

Məlumat Avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatı AR dövlət başçısının 2012-ci il mart ayını 15-i imzaladığı 2095 nömrəli fərmanı ilə ərsəyə gətirilmişdir, ARın Rabitə və Keyfiyyətli Avadanlıqlar Nazirliyinin asılılığında iş bacarığı nümayiş etdirir və məlumat-kommunikasiya avadanlıqları sektorunda fəaliyyətə təkan verilməsini, hazırda sektorda innovasiyaların tətbiqini, eləcə də elmi araşdırma işlərinin böyüdülməsini iqtisadi ni ki, n köməyi ilə bərpa edən dövlət idarəsidir. Təsisat öz işlərini dövlət və yerli dövlət idarələri, məlumat-kommunikasiya avadanlıqları sektorunda çalışan hüquqi kəslər, kredit, iqtisadi və sığorta birlikləri, sahibkarlığın tərəqqisinə köməklik göstərən ictimai qurumlar, qeyri-dövlət birlikləri və beynəlxalq təşkilatlar ilə sıx formada görürlər.

Təsisatın qayəsi AR ərazisində İKT sektorunda sahibkarlığın tərəqqisi və onun iqtisadi köməyi ilə təminatı, sözügedən sektora yerli və xarici investisiya xərclərinin çağırılması, yeni avadanlıqların yerli iqtisadiyyata nüfuz etməsi, elmi araşdırma işlərinin və eləcə də innovasiyaların istifadəsinin daha da da çoxaldılması üzrə projələri tərəfdaşlıq etmədən, eləcə də İKT sektorunda investisiya şəraitini normallaşdırmaq, yerli və xarici investorların maraqlarına təkan verilməsini təşkil etmək və birgə projələrdə üzv olmaq üçün işlər yerinə yetirmək, mütəxəssis kadrları özünə çəkmək, projələrin əlverişliliyi və mütləqliyi barəsində xarici işçilərlə birlikdə tədqiqatlar aparmaq, projələrin sürətliliyini bərpa etmək və birlikdə projələri idarə etmək üçün məsləhətlər verməklə, intellektual biznesin tərəqqisini stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Təsisatın ləvazimatları AR ərazisində məlumat-kommunikasiya avadanlıqları (İKT) sektorunun tərəqqisinin prioritet meyilləri əsasında investisiya və müsabiqə projələrinin iqtisadi ləşdirilməsinə, eləcə də İKT sektorunda işləyən hüquqi kəslərin qanun kapitalındakı mövqesinə, eləcə də səhmlərini almaqla müəyyən zaman intervallı investisiya yatırıma yönəldilir. Təsisat projələrinin iqtisadi ləşdirilməsinin aşağıdakı vasitələrini yerinə yetirir :

- İKT sektorunda iş görən hüquqi kəslərin qanun kapitalındakı mövqeyi, eləcə də səhmlərini almaqla müəyyən zaman intervallı investisiya yatırıma;

- Səlahiyyətli banklar və bank olmayan kredit birlikləri hesabına güzəştli kreditlər formasında İKT sektorunda iş görən sahibkarlıq tərəflərinin iqtisadi ləşdirilməsini;

- İnnovativ və elmi-texniki projətlərin qrant iqtisadi ləşdirilməsini.

Məlumat Avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatı hesabına 2014-cü ildə verilən güzəştli kreditlər barəsində informasiya aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 8 əlavələr bölməsində verilmişdir.

“AR-da sənayenin tərəqqisinə aid 2015-2020-ci illərdə Dövlət Proqramı”nın vacib meyillərindən birinə də sənaye və avadanlıqlar parklarının, eləcə də sənaye ərazilərinin qurulmasını misal göstərmək mümkündür. AR dövlət başçısının uyğun sərəncamları ilə 2011-ci ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Balaxanı Sənaye Parkı, 2012-ci ildə Yüksək Avadanlıqlar Parkı yaradılıb. Bu fəaliyyətin ardı mümkündürəq da 2015-ci ildə Mingəçevir Sənaye Parkı və Mingəçevir keyfiyyətli avadanlıqlar Parkı, Qaradağ Sənaye Parkı 2016-cı ildə Pirallahı Sənaye Parkı və 2017-ci ildə isə Neftçala Sənaye Məhəlləsi qurulmuşdur .

Sənaye parklarında “Sahibkarlıq fəaliyyəti barəsində” AR-nın Nizamnaməsi ilə əngəllənməyən, modern avadanlıqların istifadəsi metodu ilə yüksək çəkişmə bacarığı olan məmullatların istehsalı sahəsi və servislərin göstərilməsi ilə əlaqədar sahibkarlıq fəaliyyəti yerinə yetirilir. Burada “sənaye parkı” deyiləndə, “sahibkarlıq işlərinin görülməsi üçün vacib infrastruktura və idarəetmə birliyinə sahib olan, modern avadanlıqların istifadəsi metodu ilə çəkişmə bacarıqlı məhsul emalı və servis göstərilməsi hədəfləri üçün faydalanılan, sahibkarların əlverişli fəaliyyətinə və tərəqqisinə yardım göstərən bölgə” nəzərdə tutulur.

Sənaye parkının qurulması və görəcəyi işlərin müəyyən olunması dövlət gəlir cədvəlinin vəsaiti, idarə olunan birliyin qazandığı mənfəət və əngəllənməyən başqa bazalar tərəfindən iqtisadi ləşdirilir. Sənaye parkının qurulması barəsində təklif təsdiq edildikdən sonra, 5 il müddətində sahibkarlıq işlərinin görülməsinə aid heç bir saziş bağlanmadıqda və yaxud daha da öncə bağlanmış sazişlər pə aktuallığını itirdikdə, sənaye parkı yox edilir. Sənaye parkının yox olunması

barəsində təklif təsdiq edildiyi gündən 1 ay sonra gündəmdə olur. Sənaye parkının yox olunması onun idarə olunan birliyinin və operatorunun aradan qaldırılmasına nədən olmur. Sənaye parkının yox olunması onun rezidenti olmuş hüquqi və fiziki kəslərin sözügedən bölgədə görəcəyi işlərə əngəl törətmir (Di Liberto, A., Sideri, 2015.p. 241.).

3.2. Sənayenin yüksəlişinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizminin yolları

Bəllidir ki, ölkəmizdə sənayenin dayanıqlı və tarazlı yüksəlişinin təmin olunmasına investisiya qoyuluşlarının həcm və strukturunu birbaşa təsir edir. Bu səbəbdəndə, əsas kapital payına investisiyanın qoyuluşlarının prioritetləşdirilməsi sənaye sahəsinin gələcək inkişaf etmə istiqamətlərinin müəyyən olunması istiqamətindən mühüm önəm kəsb edir. Sənaye mühitində investisiyanın qoyuluşunun üstün istiqamətlərinin seçilməsi zamanı həm makro, həm mikro səbəblər nəzərdə saxlanmalıdır, prioritetləşdirmə hər iki səviyyə əsasında baş tutmalıdır. Investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən, ilk sırada, resursların emal olunması sənaye sahələrinə istiqamətləndirilməsi və onun başqa sahələrin inkişaf etmə üçün əsas olmasını nəzərdə saxlamaq zəruridir. Xarici ölkələrin ayrı-ayrı investisiya firmalarının dövlətimizə investisiya qoymasını həvəsləndirmək üçün birinci növbədə daha əlverişli şəkildə investisiya mühiti olmalıdır və ayrı-ayrı hüquqi, iqtisadi tədbirlər işlənilib hazır olunmalıdır. Bəllidir ki, bazar investisiya mühiti yaradıla bilməz. Bu ölkənin qayğısıdır. Deməli investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması və effektiv investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində ölkənin xüsusi rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusi ilə zəruridir. Dövlət iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün AR hökumətinin bu sahədə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri sabit investisiya qanunvericiliyi bazasının formalaşdırılması olmuşdur. Investisiya qanunvericiliyi əlverişli investisiya mühitini müəyyən edən əsas amillərdən biri olmaqla investorların

maraqlarının etibarlı müdafiəsinə xidmət edir. Ümumi dünya təcrübəsindən də bəllidir ki, investsiya qanunvericiliyi işləyib hazırlayarkən yol verilən səhvlər potensial investorların uzun müddət dövlətə inamının itirilməsinə gətirib çıxarır. Ölkənin bu məsələyə son dərəcə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkəmizdə investsiya münasibətlərinin inkişaf etməsi və tənzimlənməsinin daha da effektiv rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası, onun çevik və işlək mexanizmi işlənib hazırlanmışdır.

Əlverişli investsiya mühiti o zaman hazırda olur ki, xarici investorların fəaliyyəti siyasi, iqtisadi və hüquqi risklərdən maksimum dərəcədə sığortalanmış olsun. Xarici investsiya xərclərinin hüquqi tənzimlənməsi məsələsi siyasi amillərlə sıx əlaqədə olub onun nəticəsi şəklində çıxış edir. Yəni ki hüquqi tənzimlənmə və onun əsasını təşkil edən hüquqi baza investsiya mühitinin formalaşdırılması sahəsində dövlətin siyasi iradəsini ifadə edən investsiya fəaliyyəti ilə bağlı yaranan münasibətlərin çərçivəsini müəyyənləşdirən amil rolunu oynayır. AR-da xarici investsiya xərclərinin hüquqi tənzimlənməsi prosesi aşağıdakı səviyyələrdə həyata keçirilir:

- Konstitusiyaya səviyyəsində;
- İntestisiya fəaliyyətinə dair qanunlar və başqa hüquqi normativ aktlar səviyyəsində;
- Beynəlxalq sazişlər çərçivəsində Dövlət Konstitusiyasında təbii ki, xarici investsiya xərclərinin tənzimlənməsi prosesinə birbaşa toxunulmur. Lakin bir sıra ümumi müddəalar AR-da fəaliyyət göstərən ümumi iqtisadi tərəflərin o cümlədən xarici investorların hüquqlarını müəyyən edir və onların qorunmasına təminat verir.

Xarici investsiya xərclərinin konkret qanunlar və başqa normativ hüquqi aktlar çərçivəsində tənzimlənməsinə gəldikdə isə ilk növbədə “İntestisiya fəaliyyəti barəsində” və “Xarici investsiya xərclərinin qorunması barəsində” AR-nın qanunlarını göstərmək lazımdır. Investsiya fəaliyyəti barəsində qanun 13 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilib. Qanun dövlət ərazisində investsiya fəaliyyətinin ümumi

siyasi, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirməklə AR iqtisadiyyatına investsiya xərclərinin cəlbinin stimullaşdırılmasına, onlardan dövlətin sosial-iqtisadi bazasının, eləcə də xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etmə üçün effektiv istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ümumi investorların hüquqlarının eyni müdafiəsinə təminat verir.

Xarici investsiya xərclərinin tənzimlənməsi sahəsində ən mühüm qanunvericilik aktı rolunu “Xarici investsiya xərclərinin qorunması barəsində” AR-nın qanunu oynayır. Bu qanun 15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilib. Bu qanun AR-nın ərazisində xarici investsiya qoyuluşunun iqtisadi və hüquqi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun dövlət iqtisadiyyatında xarici maddi və iqtisadi ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan effektiv istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Bu qanun 7 bölmə, 43 maddədən ibarətdir.

“Xarici investsiya xərclərinin qorunması barəsində” AR-nın qanununa müvafiq mümkündürəq da ARnda xarici investsiya, AR-nın xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər verən müstəsna hallar istisna olmaqla milliləşdirilmir. Milliləşdirmə barəsində qərarı AR-nın Yerli Məclisi qəbul edir. Təbii fəlakət, qəza, epidemiyə və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investsiya rekvizisiya edilmir.

Rekvizisiya barəsində qərarı AR-nın Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan effektiv kompensasiya ödənilir. ARda lizinq fəaliyyətinin inkişaf etmə ı investsiya fəallığının yüksəldilməsi və dövlət iqtisadiyyatına əlavə investsiya xərclərinin o cümlədən xarici investsiya xərclərinin cəlbə istiqamətlərindən biri olmalıdır. Investsiya fəaliyyətində lizinqin inkişaf etmə dövlət investsiya proqramlarının reallaşdırılması üçün vəsaitlərin başqa məqsədlərə cəlb olunmasından çəkinmədən və dövlətin istehsal-texnoloji bazasının formalaşması və təzələnməsi üzrə nəzarət olunan iş üçün geniş şəkildə imkanlar açır.

1995-ci ildə qəbul olunan “Lizinq barəsində” AR-nın qanunu iqtisadiyyata investsiya axınının stimullaşdırılmasına və beynəlxalq standartlara uyğun texniki avadanlıq, mütərəqqi texnologiyadan istifadə edilməsinə yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasına real şərait yaradacaq. Qanunlardan əlavə iqtisadiyyatımıza xarici investsiya xərclərinin cəlbini stimullaşdırmaq üçün ayrı-ayrı güzəştlər də tətbiq edilir. Xarici investorlar ölkə ərazisində qazanmış olduqları mənfəəti xaricə repatriasiya etmək, müəyyən edilmiş fiskal güzəştlərdən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bundan əlavə xarici investorlara ayrı-ayrı iqtisadi və vergi güzəştləri də verilir. Hətta bəzi hallarda xarici müəsisələr yerli sahibkarlara nisbətən daha da əlverişli hüquqi mövqeyə malik olurlar.

Xarici investor üçün iqtisadi riski mühüm əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi riskləri eləcədə inflyasiya və valyuta kurslarının dəyişməsindən əmələ gəlir. Xarici investor ölkəmizdəki iqtisadi riskinin xarakterini, onun baş vermə şəraitini və bu riskdən qorunma imkanlarını qiymətləndirir. Bunları nəzərə alaraq da ayrı-ayrı qanunların qəbulu ilə yanaşı əlverişli investsiya mühitinin yaradılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması yerli valyutanın konstantlığına nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri şəklində seçilmişdir.

Yuxarıda göstərilən tədbirlərdən savayı AR hökuməti dövlət iqtisadiyyatına xarici investsiya xərclərinin cəlbini stimullaşdırmaq üçün çox geniş şəkildə miqyasda iqtisadi və sosial tədbirlər həyata keçirilir. Mərkəzləşdirilmiş investsiya xərclərinin məhdudluğu şəraitində investsiya olunan kapitalın həcmnin artırılmasına və effektivliyinin yüksəldilməsinə yönləndirilmiş müsabiqəli investsiya qoyuluşu mexanizmi ölkənin iqtisadi strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olmalıdır. AR-da öncəki illərin təcrübəsi mərkəzləşdirilmiş investsiya resurslarının yerləşdirilməsinə müsabiqə yolu ilə yanaşma prinsiplərinin gələcəkdə yayılması və təkmiləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğunu göstərdi.

Əvvəllər müsabiqə yanaşması bir qayda mümkündürəq da öz xərclərini iki ildən çox olmayaraq çıxaran yüksək effektiv kommersiya investsiya layihələrinə aid edilirdi. Bu zaman layihənin reallaşması üçün investor öz şəxsi vəsaitlərinin

20 faiz dən az olmayaraq bura qoyurdu. Hazırda müsabiqəyə təqdim olunan lahiyənin keyfiyyətinə olan tələblər konkretləşdirilir, onların müsabiqə üçün seçilməsi sistemi təkmiləşdirilir. Müsabiqə mexanizminin olduqca böyük inkişaf etmə imkanları dövlət təminatları şəklində dövlət köməyinin göstərilməsi ilə əlaqədar olacaq ki, bu da effektiv investisiya layihələri bazarını formalaşdırmağa və investisiya sferasında yerli iqtisadi -kredit institutlarının əlavə kapitallarının cəlbinin stimullaşdırılmasına imkan verəcək. İstehsalın tədricən sabitləşməsi və inflyasiyanın aşağı düşməsi şəraitində mərkəzləşdirilmiş investisiya müsabiqəli yerləşdirilməsinin yeni prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusi kapital qoyuluşları hesabına investisiya fəallığının canlanmasına kömək edir. Bundan başqa müəsisələrin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində ölkənin amortizasiya siyasətinin rolunu yüksəltmək lazımdır. Müəsisələrin yığım üçün vəsaitlərinin çatışmadığı şəraitdə dövlət amortizasiyanın məqsədli istifadəsini, əsas fondların təkrar istehsalı sahəsi üçün investisiya ehtiyaclarını təmin etməyə səy göstərir. Bazar münasibətlərinin gələcək inkişaf etməsini nəzərə almaqla bu məsələnin həlli amortizasiyanın istifadə istiqamətləri üzrə sərt məhdudiyətlər prinsipi ilə deyil, amortizasiya ayırmalarının istifadəsinin müəsisələr tərəfindən onların vergiqoyma gəlirlərinə eyniləşməsi hesabına həyata keçirilməlidir. İntestisiya prosesinin təşkil edilməsinin effektiv formalarının yaradılması iqtisadi sənaye qruplarının formalaşmasını nəzərdə tutur. İqtisadi sənaye qruplarının formalaşması investisiya proqramlarının reallaşmasına kapital cəlb olunması üçün əlavə imkanları təmin edir və iqtisadiyyatın sabitləşməsi və istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi amillərindən birinə çevrilir. İqtisadiyyatın effektivliyinin artırılması nın iqtisadi əsası bank kapitalıdır. Bu gün məhz o, investisiya axınlarının əsas istiqamətləri barəsində mühüm qərarlar qəbul edir.

Əhalinin əmanətlərinin investisiya sahəsinə cəlb olunması və onların effektiv istifadəsi niyyətilə pay investisiya fondlarının yaradılması yaxşı mümkündürdü. Pay investisiya fondlarının inkişaf etmə proqramları və müvafiq normativ sənədlər

işlənib hazırlanmalıdır. Pay investsiya fondlarının əhali üçün investsiya cazibəsinin başlıca şərti investsiya payının pula çevrilmə qabiliyyətinin və yüksək gəlir səviyyəsinin təmin olunmasıdır. Əmanətçilərin və səhmdarların xırda investsiya lahiyələrinə və əhalinin qiymətli kağızlara vəsait qoyuluşuna etibarının bərpasını təmin edən hüquqlarının qorunmasının effektiv mexanizminin yaradılması zəruridir.

Dövlət iqtisadiyyatına investsiya qoyuluşlarının cəlbini stimullaşdıran amillərdən biri də ölkəmizdə azad rəqabət şəraitinin olmasıdır. İnvestisiya sahəsində rəqabətin inkişaf etməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq niyyəti ilə makroiqtisadiyyat və bölgə səviyyəsində investsiya ehtiyatlarının material ehtiyatları və tikinti təşkilatlarının istehsal gücləri ilə tarazlaşdırılmış vəziyyətin əldə olunması üçün ümumi səylər cəmləşməlidir.

İnvestisiya prosesinin normalaşdırılması üzrə tədbirlər görülən zaman mərkəzləşdirilmiş iqtisadi ləşmənin həcmi xeyli azaltmaq və bu vəsaiti prioritet sahələrdə uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına, kiçik müəsisələrin tikintisi və rekonstruksiyasına yönəlmək, istifadəsiz qalmış istehsal güclərinin başqa regionlarda obyektlərin tikintisi üçün istifadə olunmasında tikinti təşkilatlarına kömək göstərmək zəruridir. İqtisadiyyata investsiya qoyulmasının stimullaşdırması tədbiri şəklində investorlar üçün əlverişli rejimin yaradılmasına peşəkarların cəlbə ilə əhalinin və müəsisələrin sərbəst vəsaitlərini toplayan qarşılıqlı fondlar formasında institusional investorların yüksəlişinin stimullaşdırılması siyasətini də göstərmək mümkündür. Ümumilikdə, istehsal sektoruna qoyulan investsiya xərclərinin həcmi dövlət in aparmış olduğu iqtisadi siyasətdən asılıdır. Qeyd etdiyimiz şəkildə, AR-da investsiya mühiti yaxşılaşdırılması üzrə dövlət tərəfindən bu vaxta kimi xeyli işlər həyata keçirilmişdir. Bunu nəzərə alaraq da Ümumi dünya Bankı və Beynəlxalq İqtisadi Korporasiyası tərəfindən hazırlanan "Doing Business 2009" hesabatında AR biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən islahatçı dövlət elan edilmişdir. "Doing Business 2010" hesabatında isə ölkəmiz öz

mövqelərini qoruyub saxlamış və "Doing Business 2011" hesabatında AR 183 dövlət arasında 54-cü yeri tutmuşdur. Hesabatda 2006-cı ildən etibarən 5 il dövründə ARın biznes mühiti üzrə əhəmiyyətli islahatlar apardığı və biznes mühitinin təkmiləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayırdığı qeyd edilmişdir. "Qlobal Rəqabətlik Hesabatın"da AR MDB dövlətləri arasında 1-ci yer, makroiqtisadi mühitin stabilliyi altindeksi üzrə 139 dövlət arasında 13-cü yeri tutmuşdur.

3.3. Sənayenin strukurunun təkmiləşdirilməsinə dair dövlət siyasəti

Son illərdə AR-da reallaşdırılan uğurlu iqtisadi-siyasətin nəticəsində sənayeləşmə prosesi daha çox sürətlənmişdir. Düşünülmüş bir şəkildə neft-qaz strategiyasının reallaşdırılması dövlətin dayanıqlı iqtisadi resurs faktorlarının formalaşmasına və onunla da hazırda sənaye potensialından effektiv istifadə imkanı şərtlərini genişləndirilməsinə böyük şərait yaratmışdır. Nəticə etibarilə son 10 ildə sənayenin istehsalı sahəsi 2,7 dəfə, həmçinin tikinti məmulatlarının istehsalatı sahəsi 2,5 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı sahəsi 2,1 dəfə, metallurgiya əsaslı sənayesi 2,2 dəfə, paltar istehsalı sahəsi 2,5 dəfə artmışdır (<http://azstat.org>).

2018-ci ildə sənaye mühitində 33,7 milyard manata yaxın xidmət və məhsullar istehsalı edilmiş, ümumi istehsalın 74 % faiz -i mədən çıxarma, 20,1 % faizi isə emal sənayesi, 5,2 % faizi elektrik enerjisini, buxar və qaz istehsalı, paylaşdırılması və təchizatı, 0,7 % faizi su təchizat sistemlərinin, tullantıların təmizlənməsi sənayesi və emal edilməsi sənaye sahələrinin payına düşmüşdür. Keçən dövr kəsiyində sənaye müəsisə və təşkilatlarda həm əsas fondların, həm də əsas capital payına qoyulmuş investsiya xərclərinin həcmində dinamik yüksəliş müşahidə edilmişdir. Sənayenin sektorunda əsas kapitalla yönləndirilmiş investsiya 2003-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 2,2 dəfə yüksələrək 7 milyard manatlıq həddi keçmiş və iqtisadiyyat sahəsi üzrə əsas capital payına yönləndirilmiş ümumi investsiyanın 39,6 % faizini təşkil etməkdədir. 2018 cü ildəki sənaye əsaslı əsas capital payı qoyulmuş investsiya xərclərinin 66,2 % faizi mədən çıxarma sənaye

sahəsinə, 13,8 % faizi emal etmə sənaye sahəsinə, 14,5 % faizi su təchizatı sistemində, tullantıların təmizlənmək və emalı sənaye sahəsinə, 5,5 % faizi isə elektrik enerjisi, buxar və qaz istehsalı, paylaşdırılması və təchizatı sənaye sahəsinə istiqamətləndirilmişdir 2017-ci ilin göstərcilərinə eləcədə sənaye sektoruna qoyulmuş investsiyanın 44,2 % faizi xarici investsiyaların, 55,8 % faizi isə daxili investsiya xərclərinin payına aiddir, sənaye istiqamətli əsas fondların qiyməti 13 % faiz yüksələrək 46,8 milyard manat və yaxud iqtisadiyyatda hazırda olan əsas fond birliklərinin 56,9 % faizini təşkil etməkdədir (<http://www.economy.gov.az>)

2018-cü ildə sənaye mühitində işləyənlərin sayı 183,1 min nəfərə çatmışdır və onların 51,9 % faizi dövlətin, 48,1 % faizi isə qeyri-dövlətin sektorunda olmaq ilı, 20,5 % faizi və ya 37,5 min nəfəri mədən çıxarma sənayeisində 49,9 % faizi və yaxud 91,4 min nəfəri emal sənayeisində 16,6 % faizi və ya 30,3 min nəfəri elektrik enerjisi buxar, və qaz istehsalı, paylaşdırılması və təchizatı sahəsində, 13 % faizi və ya 23,9 min nəfəri isə su təchizatı sistemində, tullantıların təmizlənmək və emalı etmək sahəsində fəaliyyət göstərmişdir.

Sənaye müəsisə və təşkilatlarda orta aylıq nominal əməkhaqqı son 10 ildə 4,7 dəfə yüksələrək 648,5 manata, həmçinin qeyri-dövlət bölməsində 753,2 manat olmuşdur. 2018-ci ildə orta aylıq əmək haqqı mədən çıxarma sənayeisində 1516,3 manat, emal sənayeisində 438,5 manat, elektrik enerjisi, buxar və qaz istehsalatı, paylaşdırılması və təchizatı sahəsində 467,2 manat, su təchizatı sistemində, tullantıları təmizlənmək və emal etmək sahəsində 319,4 manata çatmışdır. Sumqayıt Texnologiyalar Parkının, Alüminium İstehsalı sahəsi Kompleksinin və AR Polad İstehsalı sahəsi Kompleksinin formalaşdırılması, Bakı şəhərində Gəmiqayıрма zavodunun fəaliyyətə başlanması, Gədəbəy və Daşkəsən rayonunda qızıl-mis emalı zavodlarının yaradılması, Sumqayıt şəhərində neft-kimya sənayeisində modernizasiya işlərinə başlaması və Karbamid istehsalı Zavodunun inşa olunması, Qaradağ rayonunda Sement Zavodunun istehsalat gücünün yüksəlməsi və yeni zavodun inşa edilməsi, Qazax rayonunda, Naxçıvan

şəhərində yeni sement zavodlarının istifadəyə verilməsi işləri qeyri-neft sənaye sahəsinin növbəti mərhələdə daha da dərin şaxələndirilməsi üçün geniş şəkildə imkanlar yaradır. (<https://metbuat.az>)

Bir tərəfdən kənd təsərrüfatının inkişaf etməsi, başqa tərəfdən regionlarda infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması son illərdə ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində rəqabət qabiliyyətli yeni müəsisələrin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Ötən zaman kəsiyində İmişli rayonunda Şəkər Zavodu, Abşeron rayonunda Duz Zavodu, Sumqayıt şəhərində Bitki Yağları Emalı Zavodu, Oğuz rayonunda Qarğıdalı Emalı və Qlükoza İstehsalı sahəsi Zavodu, ayrı-ayrı rayonunlarda konserv zavodları, süd kombinatları və başqa ərzaq məhsulları istehsalı sahəsi müəsisələri istismara verilmişdir. (<http://www.azerbaijans.com>)

AR-da sənayenin gələcəkdə də inkişaf etməsi üçün ümumi zəruri şərtlər hazırda dur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturunu, xammal resurslarının hazırda lüğü, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş şəkildə iqtisadi imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir.

2018-ci il üzrə ARnda sənayenin inkişaf etməsi

Ümumi daxili məhsul: 70 135,1 milyon manata çatmışdır.

Neft sektorü: 2017-cı illə müqayisədə 5,0 % faiz azalaraq da 26 073,2 milyon manat təşkil etmişdir (əlavə dəyərin 37,2 % faizi).

Qeyri-neft sektorü: 2017-cı illə müqayisədə 2,7 % faiz artaraq 44 061,9 milyon manat təşkil etmişdir (əlavə dəyərin 62,8 % faizi).

Sənayenin neft sektorü (əlavə dəyər): 2017-cı ilə nisbətən 5,3 % faiz azalaraq da 25 000,8 milyon manat olmuşdur.

Sənayenin qeyri-neft sektorü (əlavə dəyər): 2017-cı ilə nisbətən 3,8 % faiz artaraq 3 086,5 milyon manat olmuşdur.

Sənayenin neft sektorü (ümumi buraxılış): Neft sektorunda istehsalın həcmi öncəki ilə nisbətən 4,7 % faiz azalaraq da 30 070,6 milyon manat təşkil etmişdir.

Sənayenin qeyri-neft sektorunu (ümumi buraxılış): Öncəki ilə nisbətən 3,7 % faiz artaraq 9 484,8 milyon manat təşkil etmişdir.

Sənaye sahələrində çalışan işçilərin sayı və orta əmək haqqı: 2018-ci ilin yanvar-noyabr aylarında sənaye müəsisələrində çalışan maddəli işçilərin orta siyahı sayı 194,1 min nəfər təşkil etmişdir; işçilərin orta aylıq nominal əmək haqqı isə 8,1 % faiz artaraq 966,4 manat olmuşdur.

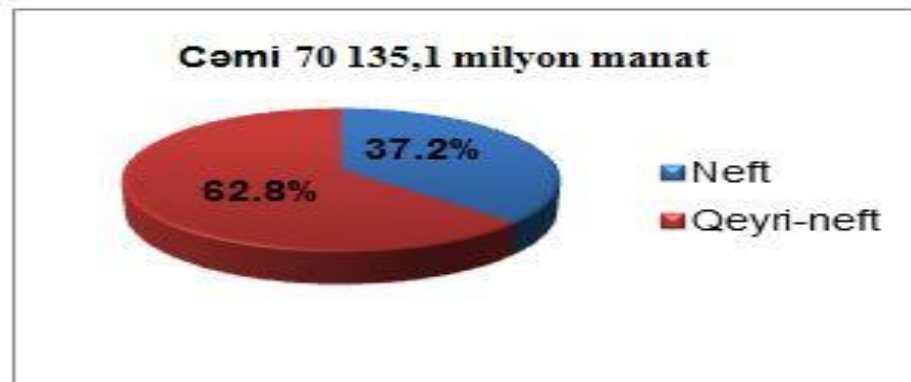
Ümumi daxili məhsul

İlkin məlumatlara görə 2018-ci ildə ölkəmizdə istehsal edilmiş ümumi daxili məhsul 70 135,1 milyon manata çatmışdır.

Neft sektorunda əlavə dəyərin 37,2 % faiz -i (26 073,2 milyon manat) istehsal edilmiş, öncəki illə müqayisədə istehsal 5,0 faiz aşağı enmişdir.

Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 62,8 % faiz -i (44 061,9 milyon manat) istehsal edilmiş, öncəki illə müqayisədə istehsal 2,7 % faiz artmışdır.

Şəkil 1. Ümumi daxili məhsulun bölgüsü (2018-ci il)

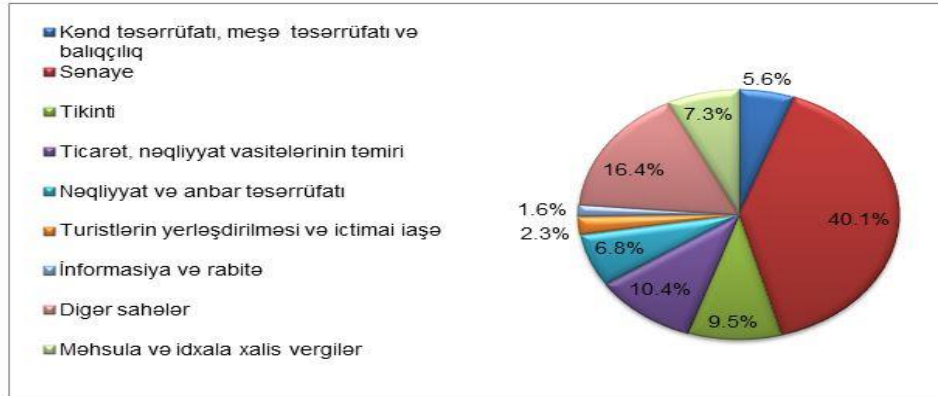

Mənbə: <https://bbn.az/udm>

2018-ci ildə sənaye mühitində 28 087,3 milyon manatlıq əlavə dəyər istehsal edilmiş, o da ümumi daxili məhsulun 40,1 % faiz təşkil etmişdir.

Ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye sahələrinin payının nə qədər olduğu növbəti cədvəldə əks olunmuşdur.

Şəkil 2. Ümumi daxili məhsulun strukturu (2018-ci il)

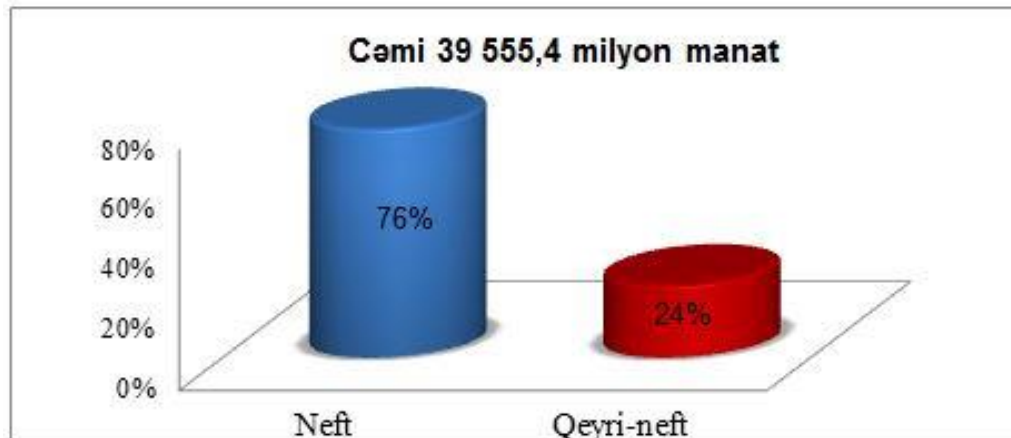

Mənbə: <https://bbn.az/udm>

Qeyri-neft sənayesi

Qeyri-neft sənayesi isə 9 484,8 milyon manat təşkil etmiş və ötən ilə nisbətən 3,7 % faiz artmışdır. Bu artım eləcədə rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı sahəsi (71,7 % faiz), tikinti materiallarının istehsalı sahəsi (46,6 % faiz), toxuculuq sənayesi (44,7 % faiz), maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsi (42,9 % faiz), elektrik avadanlıqların istehsalı sahəsi (34,6 % faiz), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı sahəsi (25,5 % faiz), içki istehsalı sahəsi (17,2 % faiz), kimya sənayesi (16,5), mebellərin istehsalı sahəsi (16,2 % faiz) sahələrində müşahidə olunmuşdur

Şəkil 3. Sənaye mühitində ümumi buraxılışın bölgüsü (2018)

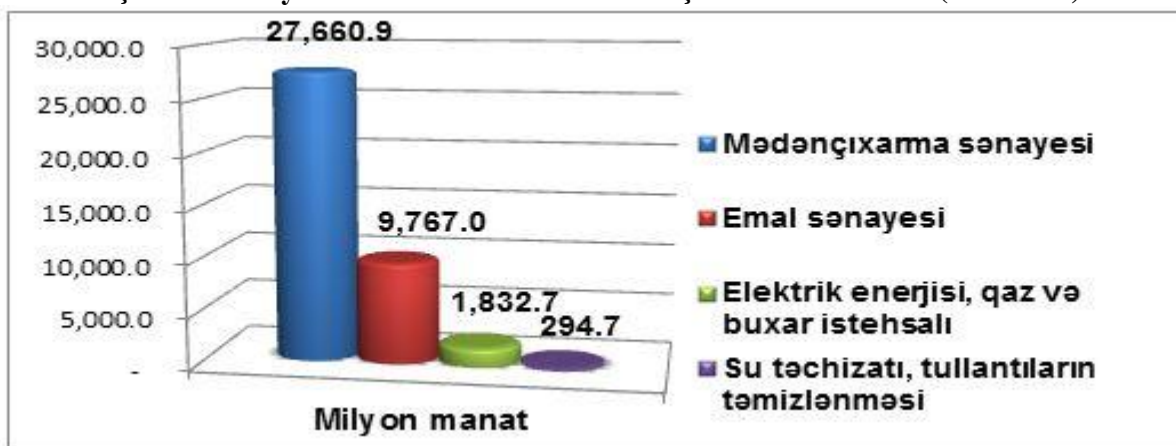

Mənbə: www.economy.gov.az

Sənaye məhsulunun 69,9 % faiz mədənçixarma, 24,7 % faiz emal,

4,6 % faiz elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,8 % faiz isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində istehsal edilmişdir.

Şəkil 4. Sənaye mühitində ümumi buraxılışın istehsalı sahəsi (2018-ci il)

Mənbə: www.economy.gov.az

Cədvəl 9. 2018-ci ildə sənaye sahələrində istehsalın həcmi

Fəaliyyət növlərinin adı	2018-ci ildə istehsal, milyon manat	2017-ci ilə nisbətən (sabit qiymətlərlə), faizlə
Mədənçixarma sənayesi	27 660,9	96,1
Xam neft və təbii qaz hasilatı	24 075,6	94,7
Metal filizlərinin hasilatı	259,5	306,6
Mədənçixarma sənaye sahəsinin başqa sahələri	58,1	209,5
Mədənçixarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi	3 267,8	115,8
Emal sənayesi	9 767,0	98,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1 832,7	97,4
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emal	294,7	98,8

Mənbə: AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlif tərəfindən tərtib edilmişdir

Link: <https://www.stat.gov.az>

Qeyri-neft emal sənayesi ötən illə müqayisədə 1,7 % faiz artmışdır

Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi 2018-ci ildə emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr qida məhsullarının istehsalı sahəsi (33,7 % faiz), neft məhsullarının istehsalı sahəsi (27,9 % faiz) olmuşdur. Tikinti materiallarının istehsalı sahəsi (5,8 % faiz), kimya sənayesi (5,2 % faiz), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (4,5 % faiz), metallurjiya sənayesi (4,4 % faiz) təşkil etmişdir.

Cədvəl 10 əlavələr bölməsində verilmişdir

Hazır metal məmulatların istehsalı sahəsi (2,8 % faiz) bundan əlavə içki istehsalı sahəsi (2,5 % faiz), rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı sahəsi (2,4 % faiz), maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsi (2,0 % faiz) eləcə də toxuculuq sənayesi (1,8 % faiz), elektrik avadanlıqlarının istehsalı sahəsi (1,8 % faiz) olmuşdur . Bundan əlavə digər 12 alt sahənin birgə xüsusi çəkisi isə 5,3 % faiz təşkil etmişdir.

Digər sahələrdə də eləcə də müəyyən dərəcədə dəyişiklik yaranmışdır. bu haqda məlumatlar digər cədvəldə qeyd edilmişdir.

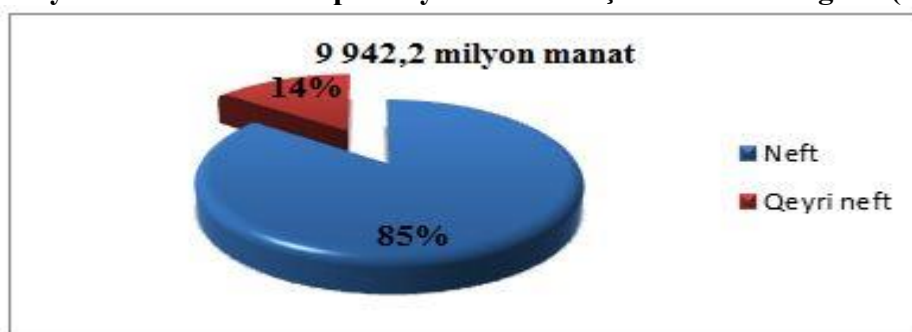
Kapitala yönləndirilmiş vəsaitlər

AR-nın iqtisadi və sosial sahələrinin inkişaf etməsinə 2018-ci ildə ümumi iqtisadi mənbələrindən kapitala 15 550,8 milyon manat vəsait yönəldilmişdir.

Sənaye mühitində qeyri-neft sektoruna yönləndirilmiş əsas kapitalın həcmi ötən ilə nisbətən 36,5 % faiz artaraq 1 493,6 milyon manat təşkil etmişdir.

Ümumi vəsaitin 63,9 % faiz sənaye sahələrinin inkişaf etməsinə yönəlmiş, bu da 9 942,2 milyon manat təşkil etmişdir.

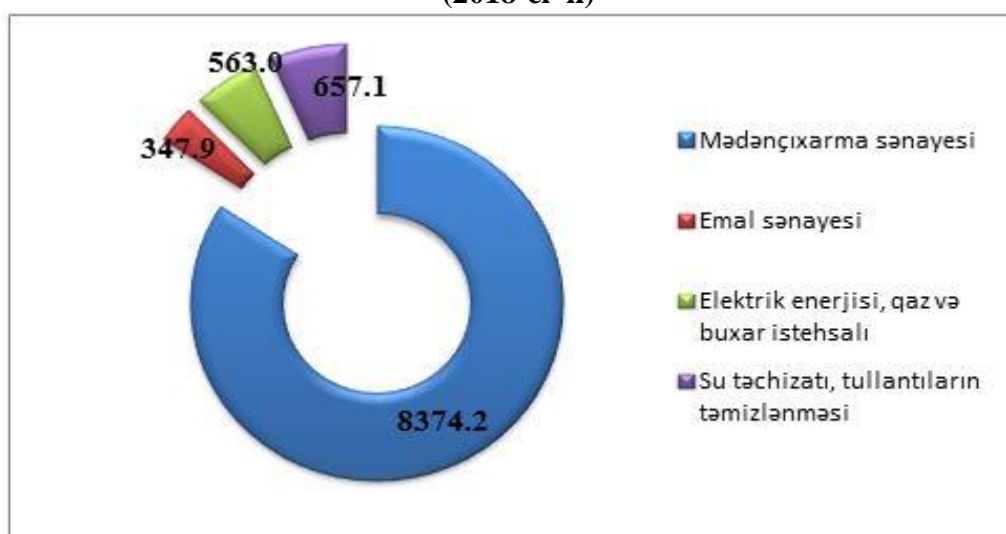
Şəkil 5. Sənaye mühitində əsas kapitala yönləndirilmiş vəsaitlərin bölgüsü (2018-ci il)

Mənbə: www.stat.gov.az

Sənaye mühitində kapitala yönləndirilmiş vəsaitlərin 84,2 % faiz mədənçıxarma sənayesi, 3,5 % faiz emal sənayesi, 5,7 % faiz elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı 6,6 % faiz isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesinə yönəldilmişdir.

Şəkil 6. Sənaye mühitində əsas kapitala yönləndirilmiş vəsaitlərin sahələr üzrə həcmi (2018-ci il)

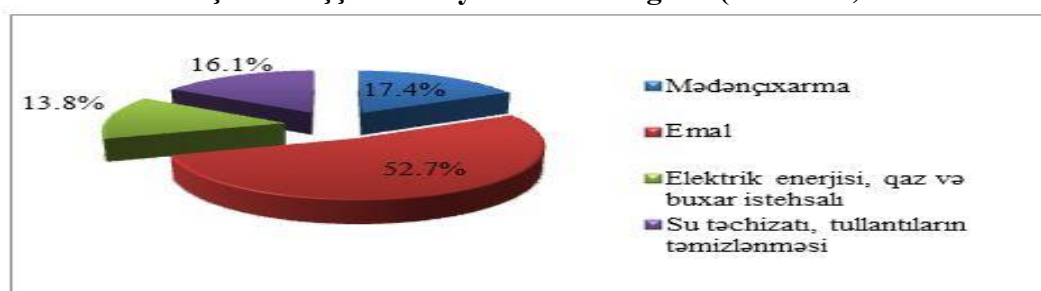

Mənbə: www.stat.gov.az

2018-ci ilin yanvar-noyabr aylarında dövlətin sənaye sahələrində çalışan muzzdlu işçilərin orta siyahı sayı 194100 min nəfər təşkil etmişdir, onların orta aylıq nominal əmək haqqı isə 8,1 % faiz artaraq 9660 manat 40 qəp. olmuşdur.

İşçilərin 33800 nəfəri mədənçıxarma, 102300 min nəfəri emal, 26700 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 31300 min nəfəri isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində cəmləşmişdir.

Şəkil 7. İşçilərin sayının sahə bölgüsü (2018-ci il)

Mənbə: www.economy.gov.az

Şəkil 8.Sənaye mühitində fəaliyyət növləri üzrə bir işçinin orta əmək haqqı (2018-ci il)

Mənbə: www.economy.gov.az

Sənaye sahəsində işçilər üçün orta əmək haqqı daha çox mədənçixarma sənayesinin payına düşür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə “bir pəncərə” sisteminin tətbiq olunması ilə sahibkarların qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan prosedurlar sadələşdirilmiş və bununla da ölkəmizdə əlverişli biznes mühiti formalaşmış, eləcə də, ixrac və idxal əməliyyatları üzrə görülən tədbirlərin nəticəsi mümkündürə da ixrac rüsumları ləğv olunmuş, mənfəət vergisi isə 20 % faiz -ə dək azaldılmışdır.

Bildiyimiz şəkildə AR ümumi dünya bazarında neft ixrac edən dövlət şəkildə tanınır. Son illərdə neftin ümumi dünya bazarında qiymətinin tərəddüd etməsi neft gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bununla da qeyri neft sahələrinin inkişaf etmə ı üçün başlıca inkişaf etmə etdirilməsi nəzərdə tutulan sferalar kənd təsərrüfatı, informasiya və kommunikasiya sahəsi və turizm sahəsi seçilmişdir.

Aqrar sferanın tənzimlənməsi yönündə aqroparkların yaradılması, fermerlərə subsidiyaların ayrılması və güzəştli kreditlərin verilməsi daxildir. Bundan başqa IKT üzrə ARa məxsus Azerspace və Azersky peyklərinin fəzaya buraxılması IKT-nin inkişaf etmə ına təkan vermişdir. Əlavə mümkündürə da ölkəmizdə qəbul olunmuş dövlət proqramları da öz nəticəsini göstərmişdir ki, bu proqramlara “Regionların social iqtisadi inkişaf etmə proqramı 2014-2018”, “Məşğuluq Strategiyası 2006-2015”, “Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf etmə 2006-2015” dövlət proqramlarını aid etmək mümkündür.

Hər şeydən əvvəl rəqabət formalaşdırılmasına üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşmasına nail olmaq lazımdır.

Odur ki, ölkəmizdə sənaye instutlarının təkmiləşdirilməsi aşağıdakı tədbirlərlə nail olmaq mümkündür:

1. Sənaye instutlarını inkişaf etmə etdirmək və onlar arasında iqtisadi əlaqələrin qurulmasını təmin etmək, bu baxımdan klasterlərin yaradılması daha da məqsədə uyğundur;

2. Yerli əmtəələrin təklifi barəsində marketinq araşdırmalarına dair informasiyaların ötürülməsi, yerli məhsul istehsalını stimullaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinə zəmin yaratmaq və s.

Dövlətin ixracat potensialının təhlilinin effektiv təşkilində ixrac siyasətinin optimallığının yüksəldilməsində bu proseslərin modelləşdirilməsi və ayrı-ayrı senarilər əsasında proqnozlaşdırılması mühüm önəm kəsb edir. Dissertasiya işində ekonometrik modellər vasitəsilə AR ixracatının nəzəri müddəalara uyğun mümkündürəq da ÜDM və ABŞ dollarının nominal mübadilə kursundan, ÜDM-in isə investsiyalardan və ümumi dünya bazarında neftin qiymətlərindən asılılığının təhlili və proqnozu həyata keçirilir.

Aparılan tədqiqat üçün tələb olunan göstərcilərin ekonometrik təhlili və empirik qiymətləndirilməsi adekvat modelin qurulmasına və ixracın ortamüddətli proqnozunun həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Model hesablamaları ixracın ÜDM-dən və mübadilə kursundan, ÜDM-in isə investsiya xərclərinin ümumi həcmindən və ümumi dünya bazarında neftin qiymətindən müsbət asılılığı barəsində nəzəri müddəanı təsdiq etmişdir.

Qurulmuş modelə eləcədə idarə olunan parametrlərin üç inkişaf etmə senarilərindən, optimist, orta və pessimist senarilərindən istifadə edərək dövlət ixracatının 2020-ci ilə kimi proqnozu verilmişdir. Hər üç senari üzrə ixracat həcmının artımı kəmiyyətcə qiymətləndirilmişdir ki, ümumi bunlardan da ixrac siyasətinin və onun effektivliyinin yüksəldilməsində və ixrac fəaliyyətinin tənzim edilməsində praktik mümkündürəq da istifadə edilməsi əsaslandırılmışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev Z.S., Bağırova Z.Ə. Müəsisənin iqtisadiyyatı. Dərslik. 2003.
2. Abbasov A.B. “Biznesin əsasları”, Bakı, 2012
3. ARın statistik göstərciləri. DSK. 2016.
4. “AR ARsında sənayenin inkisafına dair 2015-2020-ci illər üçün dövlət proqramı”.AR ARsi Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli sərəncami ilə təsdiq edilmişdir.
5. Allahverdiyev H.B,Qafarov K.S,Əhmədov Ə.M “ Yerli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” . Bakı-2007
6. Abbasov İbad, Əliyev Təbriz “Qeyri-neft sənaye sahəsinin iqtisadiyyatı”. Bakı-2017
7. Aslanov S.X. Sahibkarlıq hüququ, Bakı, 2011
8. AR sənayesi.Statistik məcmuə .Bakı, 2011
9. AR ARsında 2014-cu ilin “Sənaye ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planinin təsdiq edilməsi barəsində AR ARsi Prezidentinin Sərəncami.Bakı səhəri , 10yanvar 2014-cü il
- 10.Əhmədov M, A.Hüseyn , İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları,Bakı 2011
- 11.Əliyev Səfa, “AR-da sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi problemləri və perspektivləri “, Bakı . 2010
- 12.Hüseynov T. Ə .Sənaye iqtisadiyyatı, Bakı , 2000
- 13.Hüseynov T. Ə .Müəsisə iqtisadiyyatı. Bakı ,2005
- 14.Həsənov R.İqtisadi siyasət: metodologiya və praktikə. Bakı, 2009
- 15.İsayev S.Z,Tanrıverdiyev S.M, İqtisadi hüquq., Bakı ,2013
- 16.Karminski A, Olenov N və b. Ticarət iqtisadiyyatı, 2014
- 17.“Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi barəsində Azərbaycan ARsı Qanunu”
- 18.Manafov Q.N. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi aspektləri, Bakı, 2012

- 19.Niftullayev V.M. Sahibkalıǵın əsasları. Bakı, 2014
- 20.Prof.Dr.Osman Nuri Aras,Dr.Süleymanov Elçin “AR İqtisadiyyatı” Bakı-2016
- 21.Sənaye parkları barəsində nümunəvi əsasnamə” nin təsdiqi barədə AR ARsi Prezidentinin 24 aprel 2013-cu il tarixli fərmanı
- 22.Sahibkarlıǵa Kömək Yerli Fondu- SKMF (jurnalı) Bakı, 2016 –cı il.
- 23.Sahibkarlıq fəaliyyəti barəsində AR Qanunu 102

Xarici dildə

- 1.Аббасова Р.А, Кашиева Л. Международный бизнес 2011
- 2.Баинов А.О.,Шапкин И.Н “Малое предпринимательства”. Москва 2013
- 3.Воробов С.И, Балдин К.В. Управление рынками в предпринимательстве Москва. 2015 Карлов Б. Деловая стратегия .Москва. 2016
- 4.Волчкова Л.Т. Планирование социально-экономического развития: теория, методология, организация: Учебное методическое пособие. - СПб, 2012
- 5.Гавров С.Н. Модернизация России: постимперский транзит. - М.: МГУДТ, 2010.
- 6.Глазьев С. Ю. Проблемы реализации интеллектуального потенциала общества в условиях перехода на инновационный путь развития. URL: <http://www.modernizations.ru>
- 7.Черняк В.З. Бизнес и планирование учебное пособие. Москва 2012
- 8.Глазьев С. Ю. Проблемы реализации интеллектуального потенциала общества в условиях перехода на инновационный путь развития. URL: <http://www.modernizations.ru>
- 9.Доклад Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования «Институты развития: преодолевая «узкие места» / IX Красноярский экономический форум, 2012. URL: <http://www.forecast.ru>.

10.Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособие для студентов вузов. - М.: Логос, 2010

11.Котлер Ф. Marketingin əsasları. Перевед с англ.г. Москва 2010

12.Маляров О. Модернизация и реформа экономики // Стратегия России. - 2010. - №5.

13.Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 2007.

14.Нуреев Р. М. Россия: особенности институционального развития. М.: Норма, 2009.

15.Осколков И. В. Институты развития Российской Федерации. Роль в развитии российской экономики // Международная конференция Внешэкономбанка «Модернизация российской экономики: роль институтов развития», 08.12.2009.

16.Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. М.: Российская энциклопедическая школа, 2013.

17.Солнцев О. Институты развития как инструмент диверсификации экономики России. М.: Центр макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования, 2007.

18.Фрейнкман, Л.М. Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой / Л.М. Фрейнкман, В.В. Дашкеев, М.Р. Муфтяхетдинова. – М.: ИЭПП, 2009. – 252 с.

19.Хасанов И. Ф. Международный опыт создания и функционирования институтов развития // Транспортное дело России. 2009. № 3.

1.Acemoğlu, Daron, (2003), “Root Causes. A historical approach to assessing the role of institutions in economic development” Finance and Developments, (June, 2003), s27-30

2.Arrow. (2014). The Limits of Organization. New York: W.W. Norton.

3.Di Liberto, A., Sideri, M. (2015). Past dominations, current institutions and the Italian regional economic performance. *European Journal of Political Economy*, Vol. 38, 12–41.

İnternet resursları

- 1.<http://azerbaijan.az>
- 2.<http://senaye.gov.az>
- 3.<https://azertag.az>
- 4.<https://metbuat.az>
- 5.<http://www.economy.gov.az>
- 6.<http://azstat.org>
- 7.<http://www.az-customs.net>
- 8.<http://www.anl.az>
- 9.<http://www.azerbaijans.com>
- 10.<https://www.stat.gov.az>
- 11.<http://www.hafta.az>
- 12.<https://news.milli.az/>
- 13.<http://azpromo.az>
- 14.<http://science.gov.az>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

Cədvəl 2.İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu(ümumi yekuna görə, faizlə)

	1990	2011	2014-15	2016	2017	2018
Ümumi sənaye	100	100	100-100	100	100	100
Mədəncixarma sənayesi	5.3	72.1	76.7-78.9	80.5	78.8	77.2
Xam neft və təbii qaz hasilatı	4.8	69.7	74.5-76.4	78.0	76.2	74.1
Emal sənayesi	90.1	23.3	17.3-15.9	14.3	15.3	16.5
İçki istehsalı		0.66	0.7-0.6	0.5	0.5	0.7
Tütün məmulatlarının istehsalı	3.2	0.18	0.1-0.08	0.1	0.06	0.04
Toxuculuq sənayesi	14	0.4	0.16-0.1	0.2	0.2	0.2
Neft məhsullarının istehsalı	6.9	12.4	8.6-8.2	7.4	7.3	7.6
Kimya sənayesi	5.3	1.3	0.62-0.45	0.6	0.6	0.6
Tikinti matriallarının istehsalı	3.2	1.1	1.7-1.7	0.8	1.0	1.2
Metallurgiya sənayesi	3.7	2.4	0.4-0.5	0.6	1.1	0.9
Komputer və başqa electron avadanlıqların istehsalı	0.9	0.1	0.2-0.2	0.2	0.2	0.3
Maşın və avadanlıqların istehsalı	9	0.4	0.4-0.6	0.5	0.5	0.8
Mebellərin istehsalı		0.1	0.2-0.2	0.14	0.13	0.14
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	4.1	3.9	5.4-4.6	4.7	5.3	5.6
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və email	0.5	0.7	0.6-0.6	0.5	0.6	0.7

Mənbə:AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlif tərəfindən tərtib edilmişdir

Link:www.stat.gov.az

Cədvəl 3. AR-da sənaye məhsulunun ərazi sturuktururu

	2008	2012	2013	2016	2017	2018
Bakı şəhəri	74.53	93.21	93.9	90.6	89.3	89.2
Abşeron iqtisadi rayonu	2.58	1.58	1.5	1.2	1.5	1.5
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	1.72	0.87	0.7	0.7	0.96	0.9
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	0.19	0.19	0.2	0.2	0.2	0.2
Lənkəran iqtisadi rayonu	0.22	0.16	0.1	0.2	0.2	0.2
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	0.42	0.18	0.3	0.2	0.2	0.24
Aran iqtisadi rayonu	6.63	2.48	2.6	2.2	2.4	2.5
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	0.06	0.02	0.0	0.03	0.04	0.05
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	0.05	0.06	0.04	0.03	0.04	0.04
Naxçıvan iqtisadi rayonu	0.36	0.56	0.6	1.9	2.3	2.5

Mənbə:AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlif tərəfindən tərtib edilmişdir

Link:<https://www.stat.gov.az>

Cədvəl 8. İTİDF tərəfindən 2014-cü il dövründə verilən güzəştli kreditlər

Nö	Lahiyənin adı	Lahiyə barəsində qısa məlumat	Kredit məbləği, manat
1	Bakı şəhəri və Abşeron rayonunda FO şəbəkə vasitəsilə genişzolaqlı internet xidmətinin göstərilməsi	Bakı şəhəri və Abşeronda yaşayış massivləri, biznes mərkəzləri və sosial obyektlərə yüksək keyfiyyətli internet xidmətlərinin göstərilməsi üçün lazımi avadanlıqların alınması, quraşdırılması və işləri	500 000
2	Elektron pul kisəsi	Lahiyənin niyyəti ölkəmizdə e-ticarət və onlayn ödəniş xidmətlərinin stimullaşdırılması və geniş şəkildə istifadəsinə nail olmaq üçün biznes tərəflərini və istehlakçıları onlayn rejimdə birləşdirən elektron ticarət şəbəkəsi yaratmaqdır.	400 000
3	“Kiber Təhsil Sistemi”	İnformasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun yeni təhsil sisteminin qurulması, təhsilin rəqəmli-informasiya ehtiyatlarının yaradılması, xüsusi qayğı tələb olunan sosial qruplar da nəzərə alınmaqla mümkün olur.	400 000
4	“EDUMAN” proqram təminatı	Tədris prosesinin avtomatlaşdırılması ilə təhsildə idarəetmə sistemlərinin qurulması və servis	700 000
5	“Web portal televiziya kanalının yaradılması və istifadəyə verilməsi”	Lahiyə çərçivəsində hazırlanacaq internet TV kanalı vasitəsilə ayrı-ayrı əhəmiyyətli çəkilişlərin canlı mümkündürəq da yayımlanması nəzərdə tutulur və hətta smartphone və tablet istifadəçiləri də gələcəkdə yararlanma biləcəklər	200 000
6	“İEMS” (İnteraktiv Elektron Məlumat Sistemi-nin hazırlanması və satışı)	Lahiyə çərçivəsində proqramlaşdırmanın həyata keçirilməsi, kontentin işlənilib hazırlanması və lazımi avadanlıqların alınması	400 000
7	Yüksək informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə KATV 1 kütləvi elektron informasiya vastəsinin Qlobal İnternet şəbəkəsinə ən sürətli girişi və hibrid optik lifli koaksial multimedia şəbəkəsi	Bakı şəhəri və Abşeron, Gəncə, Sumqayıt, Xırdalan və Mingəçevir şəhərlərinin yaşayış massivlərində yüksək informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə hibrid optik lifli koaksial multimedia şəbəkə	500 000
8	Acer məhsullarının istehsalı mərkəzi	Lahiyənin nəticəsinin təbiiqi ilə (ACER EMİ) ölkəmizin İKT bazarının yeni yerli elektron məhsullarla təmin olunması, ölkəmizdə elektron avadanlıqların istehsalı ənənələrinin yaradılması.	1 200 000

Mənbə: İnformasiya Texnologiyalarının İnkişaf etmə Dövlət Fondunun 2014-cü il üçün statistik məlumatları .

Cədvəl 10. Emal sənaye sahəsinin fəaliyyət növləri üzrə məhsul buraxılışı (2018-ci il)

Emal sənaye sahəsinin sahələri	2018-ci ildə istehsal, milyon manat
Cəmi emal sənayesi (min manat)	9767,0
Qida məhsullarının istehsalı sahəsi	3288,5
Neft məhsullarının istehsalı sahəsi	2727,3
Tikinti materiallarının istehsalı sahəsi	567,8
Kimya sənayesi sahəsi	503,2
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsi	438,8
Metallurgiya sənayesi sahəsi	433,3
Hazır metal məmulatların istehsalı sahəsi	275,0
İçki istehsalı sahəsi	243,8
Rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı sahəsi	232,2
Maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsi	192,6
Toxuculuq sənayesi sahəsi	172,0
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı sahəsi	171,6
Kompyuter, elektron və optik məhsulların istehsalı sahəsi	79,6
Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı sahəsi	72,9
Geyim istehsalı sahəsi	70,5
Kağız və karton istehsalı sahəsi	66,0
Mebellərin istehsalı sahəsi	64,9
Poliqrafiya məhsullarının istehsalı sahəsi	63,0
Tütün məmulatlarının istehsalı sahəsi	39,2
Dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalı sahəsi	20,0
Zərgərlik məmulatları, musiqi alətləri, idman mallarının və tibb avadanlıqlarının istehsalı sahəsi	15,8
Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatların istehsalı sahəsi	14,4
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı sahəsi	13,3
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı sahəsi	1,3

Mənbə: www.economy.gov.az

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. İnkişaf instutunun əsas növləri.....	27
Cədvəl 2. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu.....	84
Cədvəl 3. AR-da sənaye məhsulunun ərazi sturukruru.....	85
Cədvəl 4. Əsas sənaye-istehsal fondlarının yeniləşməsi və sıradan çıxması.....	34
Cədvəl 5. 2017-ci il dövründə iqtisadiləşdirilmiş lahiyələrin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü.....	55
Cədvəl 6. 2017-ci il dövründə maliyyələşdirilmiş lahiyələrin kreditin növləri üzrə bölgüsü.....	56
Cədvəl 7. Kreditin qoyuluşlarının sahələr üzrə sturukruru, mln man.....	60
Cədvəl 8. İTİDF tərəfindən 2014-cü il dövründə verilən güzəştli kreditlər.....	86
Cədvəl 9. 2018-ci ildə sənaye sahələrində istehsalın həcmi.....	74
Cədvəl 10. Emal sənaye sahəsinin fəaliyyət növləri üzrə məhsul buraxılışı (2018-ci il).87	

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Ümum daxili məhsulun bölgüsü (2018-ci il).....	72
Şəkil 2. Ümum daxili məhsulun sturuktururu (2018-ci il).....	73
Şəkil 3. Sənaye mühitində ümum buraxılışın bölgüsü (2018-ci il).....	73
Şəkil 4. Sənaye mühitində ümum buraxılışın istehsalı (2018-ci il).....	74
Şəkil 5. Sənaye mühitində əsas kapitala yönləndirilmiş vəsaitlərin bölgüsü (2018-ci il).....	75
Şəkil 6. Sənaye mühitində əsas kapitala yönləndirilmiş vəsaitlərin sahələr üzrə həcmi (2018-ci il).....	76
Şəkil 7. İşçilərin sayının sahəvi bölgüsü (2018-ci il).....	76
Şəkil 8. Sənaye mühitində fəaliyyət növləri üzrə bir işçinin orta əmək haqqı (yanvar-noyabr ayları 2018-ci il).....	77